

A szlovákiai romák Csehszlovákiában az 1945 és 1947 közötti időszakban

(A mobilitás szabályozása és a elnyomás folytonossága)

ANNA JUROVÁ

THE SLOVAK ROMA PEOPLE IN CZECHOSLOVAKIA IN 1945 – 1947
(REGULATION OF THE MOVEMENT AND CONTINUITY OF PERSECUTION)

94(=214.58)(437.6)"1945/1947"
323.15(=214.58)(437.6)"1945/1947"
316.7(=214.58)

Czechoslovakia. The Roma People. Migration. Urbanisation. Segregation.

Az elmúlt évtizedek érdektelensége a szlovákiai romák legrégebbi korokig visszanyúló történetének kutatása iránt ugyanolyan kedvezőtlen végkicsengéssel bír honi történetírásunk szempontjából, mint amikor napjaink kutatási gyakorlatát a roma kisebbség egyes időszakokban tapasztalt fejlődése és a kérdés egyéb témakörei kapcsán összevetjük a cseh történészek munkásságával. Jellemző, hogy a cseh kutatók összegző dolgozatokon, monotematikus elemzéseken ügyködnek és a roma kérdéskört megpróbálják beilleszteni a társadalmi fejlődés szélesebb kontextusába.

Az utóbbi esztendőkből mind az idősebb, mind a fiatalabb történészek főképp a cseh határvidéket érintő mozgásokra, a háború utáni migrációra, az áttelepítési folyamatokra, valamint a letelepedési politika kérdéseire helyezték a fő hangsúlyt. A legújabb kutatások is azt dokumentálják, hogy a cigánykérdés a politikai történések és a hatalmi harcok szempontjából nem volt meghatározó, sőt Csehországban a cseh és a morva romák népiirtása következtében szinte megoldottnak tűnt. Azonban a két háború közötti, illetve a háborús időszakban folytatódó elnyomást igazolták már a régebbi kutatások (pl. C. Nečas) is. Ez a folytonosság a helyzet háború utáni alakulásában elsősorban a szlovákiai romákat érintette.

A szlovák történetírásban hiányzik ennek a témakörnek a következetesen tényyszerű feltárása mind a kényszerű migráció és a szlovákiai német és magyar lakosság kitelepítésének kontextusában, mind pedig a hosszabb távú időhorizont tekintetében. Ebben a tanulmányban megpróbálunk rámutatni a két háború közötti időszakban és a 2. világháború alatt lezajlott eseményekre, melyek előzményül szolgáltak a romaellenes rendelkezésekhez Csehszlovákiában, illetve Szlovákia területén. A korábbi nyilvántartások és jegyzékek vizsgálata lehetővé teszi a romák jelentős számbeli növekedéséről kialakított rossz beidegződések korrigálását. A konkrét nézetek és vélemények, valamint a romák ellen közvetlenül a háború után fogantatott intézkedések felidézése segít az olyan sematikus, leegyszerűsített végkövetkeztetések megakadályozásában, melyek szeretnék felmenteni a felelősség alól a cseh és a szlovák szerveket és a nagyközönséget, amiért megalkották és a mindennapok gyakorlatában elhintették e tévképzeteket.

A romák a háborús üldöztetés közvetlen áldozataiként nagy reményekkel várhatták Csehszlovákia megújulását. A valóságban viszont az ő nem kívánatos „újramegjelenésük” a több év táborba zárás, az elszigetelt pótgettókban töltött idő és a közvetlen felszámolás után az államigazgatásban és az egyes lakosokban ellentmondásos álláspontokat és viszonyulást idéztek elő „saját” cigányaikkal szemben. Lényeges tényező volt a Szlovákia területén tapasztalt roma koncentráció, és kulcskérdés a kelet-szlovákiai régió helyzete, ahonnan a probléma elérte az egész ország területét. Az államigazgatásnak válaszolnia kellett a szóban forgó etnikummal kapcsolatban felmerült kérdések és gondok sokaságára. Hangsúlyoznunk kell, hogy a cseh szervek részéről lényegesen kevesebb volt a bizonytalanság, mint a szlovákoknál, és az „újra megjelent”, kulturálisan és szociálisan elmaradott, marginalizált csoporttal kapcsolatos reakciók cseh területen sokkal inkább elutasítóak, illetve kevésbé toleránsak voltak, nyilvánvaló volt a korábbi, többnyire megtorló és elutasító hozzáállás folytonossága.

A szlovákiai romák spontán migrációja és a cseh szervek reakciója

A háború utáni viszonyok és a roma lakosság helyzete, illetve a bevándorlók szubetnikai és demográfiai jellemzői a cseh területen teljes mértékben eltértek a háború előtti állapottól. Az államigazgatás háború utáni álláspontjának és magatartásának okai talán már a húszas években és az akkori „cigányprobléma” megoldásában keresendők. Bajorország mellett ugyanis a Csehszlovák Köztársaság volt az az ország, amely a 20. század első felében elfogadta az első sajátos romaellenes törvényt. A 117/1927. számú, a vándorcigányokról szóló törvény, valamint a hozzá kapcsolódó rendelet kidolgozottsága révén mintaként szolgált más országoknak is. Hazai szempontból is ez volt az első olyan különleges törvény, amelynek rendelkezései a cigányigazolványok bevezetéséről, a vándorlevelek kiadásáról, az ujjlenyomatok rögzítéséről és a központi cigánynyilvántartás létrehozásáról ellentétben álltak a polgárok alkotmány által biztosított egyenjogúságával a két háború közti köztársaságban. Az államigazgatás intézményesítette a gyűlölt etnikum mindennapos szegregációját, elszigetelését, diszkriminációját és elnyomását.¹ Ez a jogi eszköz Csehországban és Morvaországban nemcsak a zsarnokságot szolgálta és végül roma népiertásba toroklott a protektorátusban, hanem a háború utáni időszakba is átnyúlt, és az ún. népi demokratikus rezsim a gyakorlatban egészen 1950-ig alkalmazta.

A néhány évszázados fejlődés és az eltérő álláspontok, valamint a roma etnikumnak a Habsburg Birodalom nyugati részében megnyilvánuló korlátozása következtében minőségi szempontból, az integráció mértékét tekintve, a kulturális fejlettség szintje alapján és a többséggel kialakított kapcsolat milyensége révén a közös államban különböző „roma csoportok” jöttek létre. Ez a húszas években mind a 117/1927-es törvény elfogadása előtt, mind pedig a vándorromák összeírása és a központi cigánynyilvántartás létrehozása után minden jegyzékben megmutatkozott. Morvaország déli és délnyugati részét kivéve, ahol viszonylag integrált letelepedett csoport élt, a cseh országrészekben, Morvaország északi területén és Sziléziában csak a „világjáró” romákat ismerték. A cseh közvélemény a háború előtt inkább csak a vándorromákkal találkozott. Az ő állandó mozgásuk összefüggésben állt a kóborlással járó mesterségek újzásával még azoknál is, akik egyébként állandó lak-

helyel rendelkeztek. Főképp kazánkovácsokról, köszörűsökről, esernyőjavítókról, különböző kereskedőkről, lókupecekről, házaló szíjgyártókról, ószeresekről, hangszerkészítőkről stb. volt szó, a vándorlás azonban sokszor a zenészi tevékenység, a színészkedés vagy a hivatásos koldulás következménye is volt. Csehországban a produktív korban levő romáknak csupán kis hányada dolgozott bémunkásként vagy szolgáltatóként mint alkalmi munkás, napszámos, szolgáltató, mosónő. Ezek a foglalkozások többnyire csak kiegészítő forrást jelentettek a vándorkereskedőknek és a zenészeknek.² Ez az állandóan mozgásban levő és a lakosságot állítólagosan fenyegető „vidéki söpredék” ellenséges érzéseket és egyre nagyobb nyomást váltott ki a cseh nyilvánosság minden szintjén a társadalmon kívüli kirekesztésükre. A második világháború megfelelő környezetet biztosított a romaellenes lépések megtételére, hogy egyszer s mindenkorra leszámoljanak a társadalom gyűlölt elemével. A „cigánykérdés” így a háború hat esztendeje alatt eltűnt a cseh közvélemény figyelmének középpontjából, és úgy tűnt, maradéktalanul „megoldódott”, ezért senki sem számolt vele az „új társadalom” építésekor.

Az 1945-ös év és a második világháború befejezése új tényekkel szembesítette a cseh állami szerveket és a lakosságot: a Szlovákiából érkező – főképp a kelet-szlovákiai vidékről származó – szlovák, magyar és oláh cigányok „minőségileg” mások, kulturálisan és szociálisan elmaradtak, szubetnikailag és nyelvileg eltérőek voltak. Jövetelük a cseh tájakon szellemi megrázkódtatást eredményezett, a kulturálisan, gazdaságilag és társadalmilag fejlettebb országrészben önmaguk is sokkolóan hatottak, és a korabeli, megbotránkozást kifejező sajtóhírek szerint „sértették a cseh polgárság esztétikai érzékét”. A szlovákiai romák azonban csoportként élték túl a második világháborút. A háború előtti vidéki közösséggel fenntartott, úgy-ahogy működő gazdasági kötődéseik, valamint számbeliségük mentette meg őket, és az a tény, hogy a „végső megoldás”, a romák kiirtásának előkészítése csak a zsidó etnikum felszámolása után következett volna. A romák üldözése és elnyomása a táborokban, valamint a különböző tilalmak és sújtások azt eredményezték, hogy a megújult Csehszlovákia ún. békés építésébe teljesen nyomorba döntött népességként kapcsolódtak be, kiéhezve, megtetvesedve. Sokan tifuszban hunytak el, többeknek felgyújtották a településeiket, erdőben bujkáltak vagy kunyhókban húzták meg magukat, ahonnan féltek előjönni, teljesen demoralizáltak lettek, munka és megélhetési források nélkül. Phundriřa o Āechi – Megnyílt Csehország, amely – a kortársak visszaemlékezései szerint – rövidesen az ígéret földjévé vált a romák számára.³

A szlovákiai romák bevándorlása – elsősorban a keleti végekről – rögtön a háború befejeztével, vagy ahogy egyes bizonyítékok sejtetik, már a front „árnyékában” megindult. Nincs értesülés a romák közvetlen részvételéről az 1. csehszlovák hadtestben, vagy a roma munkaerő felhasználásáról az előrehaladó front háttországában.⁴ A csehországi első spontán romabevándorlás mértéke és intenzitása ismeretlen. A kelet-szlovákiai településeken és a háborús események által feldőlt járásokban tapasztalható reménytelen helyzet, illetve az első roma férfiak „felfedező” útjairól kapott kedvező visszhangok már 1945-ben a távozások számának állandó növekedéséhez vezettek. A Belügyi Megbízotti Hivatal (a továbbiakban: BMH) igyekezete a „romák közhasznú munkára történő besorolására” 1945 júniusában egy rendelettel próbált nyomást gyakorolni a romákra és az államigazgatási szervekre. A romák növekvő prágai jelenlétéről számolt be a korabeli sajtó is.⁵ Az

1945-ös év második felében egyre szaporodtak az olyan esetek, amikor a szlovák állami szervek kezdeményezték a romák csehországi kivándorlását, hogy tanácsatlanságukból kifolyólag legalább a keleti és a déli visszacsatolt területek helyzetét megoldják, és a sokgyerekes családok számára a legalapvetőbb szükségleteket biztosítsák.⁶ Azonban már az év vége felé a sajtón keresztül megjelent az igény, hogy korlátozzák a vasút leggyakoribb használóivá lett romák utazási lehetőségeit, hiszen a Kelet-Szlovákiából Prágába tartó gyorsvonatok hosszú időre „cigányvonatokká” váltak.⁷

A szlovák és a magyar romák, valamint az oláh cigányok spontán migrációja Csehországban nagyon gyorsan komoly problémát okozott, amelyre a társadalomnak válaszolnia kellett. A cseh területek „nemzeti” megtisztulásáért kifejtett igyekezet – a németek folyamatban levő kitoloncolása és egyéb üldöztetések mellett – az ún. cigánykérdés megoldásában is magán viselte a nemzeti összeférhetlenség jegeit. Tetézte ezt a kor által feltételezett hangsúlyos „aszocialitás”, amit az egész etnikumnak tulajdonítottak, amely „elárasztotta” az országot a határvidéken fosztogató, a múltban gyakran kémkedéssel vádolt, és az új körülmények között a többségi társadalom korabeli „értékeit” elfogadni képtelen vándorok, csavargók beözönlésével.⁸ A romák jelentős fluktuációja, a rövidebb utakkal és az érvényesülési lehetőségek felkutatásával kapcsolatos gyakori helyváltoztatása az egyes településeken bonyolította a helyzetet, és egyben minden szinten arra ösztönözte az államigazgatási szerveket, hogy újra foglalkozzanak a cigánykérdéssel.

A Prágai Területi Nemzeti Bizottság (a továbbiakban: TNB) – mint az egyik legmagasabb csehországi államigazgatási szerv – kénytelen volt reagálni a romák jelenlétére, a város központjában vert táboraikra és gyermekeik egyre szaporodó jótékony felértékelésére és elhelyezésére. 1945. december 4-én a szociális osztály értekezletet hívott össze, amelyen olyan kérdések szerepeltek, mint a romák vándorlásának betiltása, munkába való besorolásuk vagy gyermekeik nevelésének megoldása. A megtorló intézkedések folytonosságát és az ún. cigánykérdés első köztársaságbeli értelemben vett felfogását nem csupán az elfogadott határozatok igazolták, hanem maga az a személy is, aki mindezeket javasolta. A már említett J. Mareš rendőrfelügyelő, akit a Belügyminisztérium Bűnügyi Központjának cigányokért felelős osztályán⁹ egyszerűen csak „cigánykirálynak” neveztek, nevéhez fűződik a központi cigánynyilvántartás kialakítása a húszas évek végén, valamint az állami cigányellenes rasszista politika képviselője egészen az ötvenes évek elejéig, amikor megszületett az új szocialista politika az ún. cigánykérdés megoldására. A roma vándorlás és a vele összefüggő nyomor és lopások megszüntetésére a tanácskozáson olyan javaslat született – amit még decemberben elküldtek a Munkavédelmi és Szociálisügyi Minisztériumba –, hogy készítsenek országos nyilvántartást a roma családokról, ami lehetővé tenné a más állampolgárságú romák megállítást és kitoloncolását még a határvidéken. A csehszlovák állampolgárságú romák (de facto: szlovákiai romák) közönséges személyi igazolványt kaptak volna (a továbbra is kiadott cigányokmány helyett), amely nélkül a jövőben nem engedték volna be őket Csehország és Morvaország területére. Az állandó letelepedésük nagyon fontos feltételének tartották Csehországban a vándorlásukat megtiltó rendelkezés megújítását (a protektorátus idejéből), Szlovákiában pedig a tiltó utasítás kiadását, amely megakadályozhatta volna a romák szabad beáramlását a cseh területekre. A munkakereső

romák érkezését csak megbízható felügyelet mellett, a munkahivatalok között megkötött szerződések alapján szervezhatték az egységes munkaalakulatok. A romáknak gyerekeiket szlovákiai gyermekotthonokban kellett hagyniuk. Mivel a gyakorlat azt igazolta, hogy a romák jó munkások, de csak „rendes szigorú felügyelet alatt”, felhasználhatták őket a helyi nemzeti bizottságok és a rendőrség irányítása alatt álló munkaközösségekben, ahol munkaerőhiány volt. „A javíthatatlan, vándoréletet élő és munkától undorodó cigányok (-nők) számára szigorú fegyvellemmel és különleges renddel munkatáborokat kell szervezni. Ezekből a táborokból (2 év után, esetleg korábban) átmehetnek rendes munkaalakulatokba, amennyiben viselkedésük és munkaerkölcsük megjavul.”¹⁰ A javíthatatlan vagy fogyatékos roma ifjúságot nevelőintézetekben kellett elhelyezni, szigorúan kellett ellenőrizni az iskolába járásukat, és indokolt esetben akár a szüleiktől is el kellett szakítani a roma gyerekeket. Nem a jótékony szociális segítyezést, hanem az elvégzett munkával kiérdemelt támogatást akarták pártolni.¹¹ Minden érintett cseh és szlovák intézményt értesíteni kellett, ha ilyen értelemben országos irányelveket adtak ki.

A cigánykérdés megoldásának – a szóban forgó értekezleten felvetett – alap gondolatai, melyek lényege abban állt, hogy megtiltsák a vándorlást, a csehszlovákiai romákat szigorú nyilvántartásba vegyék és munkára fogják, fő pillérei lettek a belügyi, illetve a munka- és szociális ügyi tárca között zajló további megbeszéléseknek, valamint a különböző körleveleknek és rendeleteknek. A háború utáni összeírás T. Dvořák szerint is csak ürügyként szolgált a romák nyilvántartására és munkába történő besorolásukra. Az első cigány–roma összeírás 1947-ben a két minisztérium intézkedéseivel párhuzamosan zajlott, mint a további lépések előfeltétele, majd a romák kényszertáborokba történő koncentrálásáról szóló kormányrendelet tervezetében csúcsondott ki.

A TNB javaslata elküldésével a minisztériumokra hárította a felelősséget a további lépésekért, és az ügyben az ő cselekvési kedvükre hagyatkozott. A két minisztérium közti levelezés 1946 első felében csupán aktatologatásra emlékeztetett, miközben kölcsönösen sürgették egymást a tanácskozás megszervezésére, melynek összehívása egyre égetőbbé vált a Csehországban tapasztalt roma vándorlás megélénkülésével.¹² Megnőtt az egyes járásokból és városokból a Belügyminisztériumba eljuttatott panaszok száma is a romák nem kívánatos jelenlétével kapcsolatban. Nagyon sokan szinte visszasírták azon protektorátusbeli rendelkezéseket, amelyek a romáknak és a vándorló családoknak megtiltották, hogy az egyes városok 8-12 kilométeres körzetébe belépjenek.¹³

A két minisztérium határozatlansága és döntésképtelensége az egyes járási hivatalok önálló lépéseikhez vezetett, és 1946 kezdetén több járásból is kitoloncolták a romákat. A viszonylag integrált morvaországi romák közül csupán néhány család élte túl a második világháború idején a holokausztot. A Brünni Területi Nemzeti Bizottság nagyon szigorúan és keményen lépett fel az új roma bevándorlókkal vagy a morva határvidéken megélhetést kereső csoportokkal szemben. 1946. április 5-én határozatot adott ki a közigazgatási hivataloknak a cigányok, a félvérek és a cigány módon vándorló személyek elleni eljárással kapcsolatosan. A vándorlás megtiltása, a letelepedés kikényszerítése, a becsületes munkavégzésre ösztönzés mellett a TNB alárendelt szerveinek – akár erőszakos eszközök árán is – csökkenteniük kellett az új vállalkozási engedélyek kiadását, melyek sokszor csak a koldulás el-

fedésére szolgáltak, s megkönnyítették a rablásokat. A vándorló személyeket az első elfogás alkalmával egy bizonyos időre elvitték, olyan „erre a célra létrehozott munkatáborokba, ahol rendszeres munkára kényszerítették őket”. Az első köztársaságbeli 117/1927. számú törvény értelmében a 6 és 18 év közti gyerekeket elvehették szüleiktől, s nevelőotthonokba adhatták őket, ahol rendszeren jártak iskolába vagy mesterséget tanultak.¹⁴

A Brünni Területi Nemzeti Bizottság üdvözölte a készülő országos rendelkezéseket, főképp a munka-, valamint a nevelő- és büntetőtáborok létrehozását a vándorromák és egyéb személyek részére, akik rendszeres munkakerülők voltak. „Már ma is feledhető az a negatívum, ami abban áll, hogy a cigányokon kívül más személyek is kerülnek a munkát, feketekereskedelemből, prostitúcióból stb. élnek. A 88/1945. számú dekrétum határozata az általános munkakötelezettségről a hatékony támasz és eszköz, hogy az ilyen személyek ellen felléphessenek, és hogy ezeket a személyeket, akik megsértik az idézett dekrétum rendelkezéseit, szabadságvesztéssel büntessék, ha a pénzbírság hatástalannak mutatkozott.”¹⁵ Ezekkel a vétkesekkel szemben a Brünni Területi Nemzeti Bizottság saját hatáskörében is különböző büntetéseket fogantatosított legalább 1 hónapos időtartamra, mégpedig a közbörtönök 3 kényszermunkahelyén, ahol a rabokat ilyen értelemben „átnevelték”. A területi nemzeti bizottság kérte a Szociális Minisztériumot (a továbbiakban: SZM) is, hogy adjon ki megfelelő útmutatást a járási munkavédelmi hivataloknak. Annak ellenére, hogy a morva határvidéken jelentős munkaerőhiány volt, a romák számára általános tilalom volt érvényben a határsávba történő belépést illetően, és a Hodoníni, a Mikulovi, a Zlíni, a Moravské Budějovice-i, a Dačicei és a Šumperki járásból megkezdődött Szlovákiába való kitoloncolásuk. A Krnovi Helyi Nemzeti Bizottság egyszeri alkalommal 300 romát telepített ki. A biztonsági szervek azzal érveltek, hogy a határvidéken vándorló több romának nem volt cigányigazolványa vagy vándorlevele.¹⁶ Ezzel kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy Csehországba első sorban azok a letelepedett romák mentek munkát keresni, akikre nem kényszerítették rá a cigányigazolványokat.

Az igényelt értekezletek előkészületei és az egységes fellépés óhajának kifejezése során a szociális gondoskodásért felelős tárca tanácskozott F. Štampachhal, a cigánykérdés ismert szakértőjével, az Oktatási és Közművelődési Minisztérium (a továbbiakban: OKM) „problémás ifjúságért” felelős központi felügyelőjével is azon hatályos jogszabályok érvényességéről, melyekre a tervezett szándék megvalósításában támaszkodhatott.¹⁷

Az SZM-et biztosították róla, hogy a romák munkába sorolása még mindig a 117/1927. számú, a vándorcigányokról szóló törvény és a hozzá csatlakozó 68/1928. számú kormányrendelet, valamint a 88/1945. számú, az általános munkakötelezettségről szóló elnöki dekrétum hatálya alá esik. Ebben a jogi közegben a csavargó romákkal kapcsolatban még mindig érvényben voltak a törvényes nyilvántartás készítése, a cigányigazolványok kiadása, a különleges egészségügyi előírások, és végső soron specifikus eljárást lehetett alkalmazni a gyerekekkel és azok szüleiktől való elszakításával kapcsolatban. Tudományos és publikációs tevékenységére, valamint az OKM-ben felügyelőként szerzett hivatalnoki tapasztalataira hivatkozva¹⁸ F. Štampach azt javasolta, hogy az első köztársaságbeli rendelet értelmében járjanak el, s ugyanígy tett J. Mareš is. Párhuzamosan a romák nyilvántartá-

sával munkára fogták őket azokban a körzetekben, állami gazdaságokban, ahol szükség volt mezőgazdasági munkaerőre, téglagyárakban, kőfejtőkben, ahol felszíni bányamunkát kellett végezni, vagy éppen építőmunkát végeztek a háborús romok eltakarításánál a nagyvárosokban (Prága, Brünn, Pilzen stb.). A roma gyerekeket bentlakásos munkaiskolákba helyezték volna el. Ezeket a tanintézeteket különleges iskolaként alapították volna a vándorcsaládok gyermekeinek, és egy idő után intézetbe vagy – az idegenek gondozása alatt álló gyermekekről szóló törvény értelmében – családokhoz kerültek volna. Ezzel akarták elérni az egészséges átmenetet a többi gyermek közösségébe. Az ilyen különleges javító iskolákba az OKM megfelelő pedagógusokat is biztosíthatott, akik közé egykori börtöntanítót, vagy egy olyan pilzeni kiegészítő iskola szaktanárát is javasolták, ahol hosszú éveken keresztül működtek roma gyerekeknek fenntartott osztályok.¹⁹

Ezt a nyíltan rasszista szakértői véleményt, amelynek igazolnia kellett volna a különleges rendelkezések fogyanatosítását a felnőtt romák tartós munkába sorolása kapcsán „tekintettel a biológiai tulajdonságaikra és szociális helyzetükre”, az SZM tolmácsolta minden érintett államigazgatási szervnek, akiket meghívott a régen várt és bejelentett tanácskozássra.

Bár az értekezlet az SZM irányítása alatt zajlott, a tényleges intézkedésekre tett legfontosabb javaslatok és a „reális” helyzet értékelése a Belügyminisztérium és annak Bűnügyi Központja (a továbbiakban: BK) részéről hangzottak el. Beigazolódtott, hogy a Csehországot tömegesen elárasztó romák Szlovákiából származnak, ahol a pozsonyi BK információi alapján mintegy 70 000 személy élt.²⁰

Százalomra méltó állapotban érkeztek Csehországba, hiányos öltözékben, gyakran mezítláb, piszkosan, tetvesen (amire szívesen mutatott rá a korabeli sajtó, mely azt is bírálta, hogy a prágai állomáson meztelen gyerekek szaladgálnak). Állítólag csak kis hányaduk talált állást, ami abban az időben minden bizonnyal nem felelt meg az igazságnak. A munkahivatalok igazolták a romák részvételét a nagyvárosok háborús kárainak eltávolításában, elsősorban Prágában, és összeütközésbe is kerültek a biztonsági szervekkel a romák kitoloncolására tett kísérletek során, mivel nem tudták pótolni ezt a munkaerőt (pl. a Nekvasil cég Prágában – a tanácskozáson elhangzott információ alapján – 300 romát alkalmazott).

Elhangzottak indokolt panaszok is a szlovák szervek eljárásával kapcsolatban, melyek mindennemű iratok nélkül küldték a romákat Csehországba „a szlovákiai helyi nemzeti bizottságok igazolása alapján, melyekben engedélyezik a Prágába vagy az ország más területére történő kiutazást munkaszerzés és ruházat bebiztosítása céljából. Egyes helyi nemzeti bizottságok egész családokat javasoltak a nyílt jótékonyosságra, ami ellentmond a kor köz- és munkaérdekeinek. Ez egyenesen buzdítás a koldulásra. A cseh határvidéket elárasztották ezek a cigányok.”²¹ Összefoglalták a korábban megtárgyalt és felvetett követelményeket a vándorlás megtiltásával, a nyilvántartással, a munkára kényszerítéssel és a nevelőtáborokkal, valamint a határvidéken élő romák kitelepítésével kapcsolatban.

Ebben az időben a határsávbán tartózkodó, jelenlétükkel nyugtalanságot kiváltó roma lakosok kitoloncolását nem csupán Morvaországban hajtották végre az államigazgatási szervek, hanem Csehország területén is, miközben a helyi nemzeti bizottságok központi utasítások híján többnyire önállóan léptek fel. 1946 nyarán a „vándorló hordáknak” megtiltották a belépést a Planái járásba, ősszel kitelepítették a romákat Vejrtből

is. A kitoloncolás a téli hónapokban is folytatódott Aš vidékéről, majd a nyugati ország-rész többi városából. A kitelepítést megkísérelték Karlovy Varyban (Karlsbad) is.²²

A romák termelőmunkába történő sikeres besorolásával kapcsolatban égető fel-tételként jelent meg az elszállásolásuk, ami a legnagyobb gondot jelentette. Az egyik oldalon a probléma megoldásának szükségességét hangsúlyozták, akár a kü-lönböző katonai vagy más barakkok felhasználása árán is, melyeket átszállítottak volna az elhelyezési nehézségekkel küszködő területekre (a romák igénytelenségét figyelembe véve a nem éppen kedvező körülmények is megfeleltek volna). A másik oldalon „a Belügyminisztérium képviselőinek véleménye alapján nem ajánlott, hogy cseh területen intézkedéseket foganatosítsanak a cigányok állandó letelepedése ér-dekében; talán csak néhány éves átmeneti munkáltatásról lenne szó; az állandó le-telepedés és a helyi lakosságba való beolvadás a cseh vidéken helytelen és meg-valósíthatatlan”.²³ Az ilyen egyértelműen megfogalmazott vélemény hűen tükrözte a cseh állami szervek negatív álláspontját az áttelepült romák problémáinak valódi megoldásával kapcsolatban, és egyidejűleg sejtette a szándékot is, hogy a jövőben ezeket az embereket ott szeretnék felhasználni, ahol a gazdaság fejlődése képesítetlen munkaerőt igényel, s így áthelyezhetik őket és tartalékosként rendelkezhet-nek velük a szervezett toborzások hiányainak pótlására.²⁴

A roma nevelőtáborok kialakításának gondolata már a második minisztériumi ér-tekezlet előtt kiszivárgott a sajtóban.²⁵

A romák táborokba gyűjtésének eszméjét cseh területen az 1945-ös esztendő végétől formálták és pontosították, fokozatosan azonosultak vele a különböző szin-tű államigazgatási szervek és gyakorlatilag a teljes cseh közvélemény. Bár 1946 őszén még távolról sem nyerte el végleges formáját, általánosan elfogadták, és a járási hivatalok ennek értelmében önállóan tevékenykedtek. Cinikusnak mondható a protektorátus idején a Píseki járásban működő cigánytábor kapcsán, hogy éppen a Píseki Járási Nemzeti Bizottság mutatott legnagyobb igyekezetet, hogy elérje a já-rás területén levő Cerhonicében létrehozandó büntető-nevelő központ engedélyezte-tését. Ezt a központot saját hatáskörében már 1945 októberétől működtette abban az épületben, amely kerületi internáló központként szolgált a rendkívüli népbíróság píseki körzete számára. A romák tábori összevonásáról készülő tervvel és annak tör-vényes keretekbe foglalásával összefüggésben a járási nemzeti bizottság kérte a központ büntető-nevelő táborra alakítását cerhonicai székhellyel a dél-csehországi körzet számára.²⁶ A tervezett romaellenes beavatkozások szempontjából az említett központ ideálisnak tűnt. Megfelelő helyen feküdt a munkaerőigény tekintetében, és egy állítólag elfogadható épületben kapott helyet. A büntetőközpont neveltjeit fel-használhatták a lebombázott Mirovice és a jelentős károkat szenvedett Cerhonicé felújításánál, valamint a szélesebb környéken (erdőkben, téglagyárakban, mészkö-bányában, gránitfejtőkben, számos megsemmisített útnál). Érvényesülési lehetősé- get nemcsak a Píseki járás mezőgazdasága kínált, hanem a cerhonicéi nagybirtok is, amelynek területén helyezkedett el a központ.²⁷ Szándéka megvalósításától a já-rási nemzeti bizottság azután sem állt el, hogy az SZM 1947 májusában visszavon-ta a kényszertáborok kialakítására tett kormányhatározat javaslatát mint „politikai- lag elfogadhatatlant az új politikai-társadalmi körülmények közt”.

Az SZM 1946. november 28-ra hívta össze a második minisztériumközi tanács-kozást, ahol előterjesztette a háromszintes táborrendszerre vonatkozó tervezetét,

hogy döntő fordulatot érjen el a romák munkába történő besorolása terén. A résztvevők megtudták, hogy „az I. tábor minden cigány átmeneti gyűjtőtáborra lesz, ahol megfelelőképpen szétosztják őket olyan cigányokra, akik átnevelhetők és állandó lakhelyhez, illetve munkához köthetők, és olyanokra, akiket kezelhetetlen elemként a határon túlra toloncolnak. Így jön létre a II. tábor, melyben az átnevelésre és a letelepítésre kijelölt cigányokat helyezik el, amennyiben lehetséges, saját cigány igazgatással, s őket meghatározott hasznos munkákba kapcsolják be. Biztosítva lesz nekik bizonyos szintű önkormányzatiság és szabadság. A III. tábor (kényszerítő tábor) a kezelhetetlen cigányok számára alakítják ki, akiket lehetőség szerint minél előbb a köztársaságon túlra kell kitelepíteni. Feltételezhető, hogy a táborok létrehozásának ténye megállítja az újabb cigányok beáramlását, és hogy jelentős részük önként elhagyja területünket.”²⁸

A tanácskozások során állandóan emlegetett és a sajtóban megjelenő vélt feltételezéseket, miszerint Magyarországról, Lengyelországból, Romániából, Ausztriából, Németországból stb. külföldi romák serege árasztja el majd az országot, sem a kutatások, sem az Ostrava környékére betelepültek őseinek származási helyét vizsgáló regionális felmérések nem igazolták.²⁹ A Csehszlovákiába betelepülő romák forrását Szlovákia jelentette, annak is elsősorban keleti, valamint a visszacsatolt déli országrésze.

A tervezett romatáborok kialakítására saját hatáskörében a Nemzetvédelmi Minisztérium szándékozott területeket felszabadítani, s azt a feltételt szabta, hogy a Belügyminisztérium állambiztonsági okokra hivatkozva rendeletben tiltsa meg a romák letelepedését az egykori vámhatárok körzetében (30 km).³⁰ A Píseki Járási Nemzeti Bizottság kezdeményezését örömmel fogadták és az I. tábor, melyet létrehoztak és felszereltek, gyakorlatilag használható volt.

1946 és 1947 telén mindenki azt várta, hogy a kormányhatározat átdolgozott javaslatára és a 117/1927. számú törvény értelmében elkészített összeírás alapján a vándorló és „munkakerülő” romák elleni radikális intézkedéseket bevezetik a gyakorlatba. Az érintett tárcák megegyeztek a romaellenes fellépésben, csupán a törvényes intézkedések jogi hátterét igényelték hatályos előírások vagy a 117/1927. számú törvény módosítása formájában, hogy azok minden roma lakosra vonatkozzanak. Ugyan a romák egy része a téli hónapokban visszatért szlovákiai otthonába, s így a számuk az egyes városokban csökkent, nem mérséklődött viszont a romák elleni panaszáradat, akik állítólagosan zaklatták és nyugtalanították az embereket a határvidéki fürdővárosokban vagy Prágában.³¹

Időszerű és elodázhatalan problémát jelentett a romák jelenléte Prága területén. A lakáshiány kérdése válságos volt ezen munkaerő számára, ám a korábbi ajánlások értelmében a prágai hivatalok nem számoltak a romák tartós letelepedésével a fővárosban. A Munkavédelmi Hivatal tiltakozott a roma munkaerő kitoloncolására irányuló szüntelen igyekezet ellen, hiszen a téli hónapokban is mintegy 1000 ember gyakorolta a népszerűtlen hivatásokat – a téglagyári munkát, az építési és magasépítési segédmunkákat, a mészkőbányákban, a kőfejtőkben adódó tennivalókat. A romák aktív részvétele nélkül még nem tudták volna eltakarítani a háborús romokat, és nem tudták volna felújítani több városnegyedeket.³² A dilemma – hogyan tartsák meg Prágában a roma munkaerőt, ugyanakkor ne legyenek szem előtt – egyelőre megoldatlan maradt. Az SZM a Belügyminisztérium Bűnügyi Központjának írt levelé-

ben azt javasolta, hogy erre a célra használják fel a ruzynei kényszertábor. A roma munkaerővel viszont számolni kellett, mert nem volt helyettük megfelelő pótlás.³³

Ennél is élesebben és szigorúbban lépett fel a romákkal szemben a Brünni Területi Nemzeti Bizottság, amely az alárendelt szerveket arra utasította, hogy határozottan lépjenek fel a morva határvidéken a vándorlás megfékezése érdekében és a növekvő roma bűnözés ellen. Minden elképzelhető beavatkozás felhasználásával – melyeket a 117/1927-es számú törvény és annak végrehajtási rendelkezése lehetővé tett – meg kellett valósítani a romatáborok, a lakókocsik és a személyi iratok gyakori és önkényes ellenőrzését, és meg kellett fékezni a csoportos táborozást, amely túllépett a családok keretein. A romacsoportok mozgása csak a biztonsági szervek állandó ellenőrzése mellett és azokon a kijelölt útvonalakon és területeken valósulhatott meg, amelyek nem érintették a fürdővárosokat, a nyaralóhelyeket és a határvidéket. Nem adhattak ki újabb engedélyeket a vándorlásra, a korábbiakat pedig hatálytalanítani kellett.

A Brünni Területi Nemzeti Bizottság is figyelmeztetett a más állampolgárságú romák kitelepítésére. „Azokat a cigányokat, akik nem kapcsolódtak be a hasznos munkákba és kellemetlenek vagy az állam szempontjából megbízhatatlanok, főképp, ha nem tudják igazolni csehszlovák állampolgárságukat, a 88/1871-es számú törvény rendelkezései értelmében azonnali hatállyal vissza kell toloncolni otthonaikba vagy korábbi lakhelyükre, ahol állampolgárságuk, nemzeti és állami szempontból felfogott megbízhatóságuk minden kétséget kizáróan megállapítható.”³⁴ Megemlítette továbbá, hogy minden romát termelőmunkára fognak, a vándorlást nem engedélyezik, és a munkakerülő személyeket az erre a célra kialakított büntető munkatáborokba szállítják.³⁵

Az érintett tárcák jókora makacssággal tartottak ki a roma etnikummal kapcsolatos problémák radikális megoldásáról alkotott elképzeléseik mellett, miközben az ország külföldi romákkal történő elárasztásával, az ő állandó kóborlásukkal és munkakerülésükkel kapcsolatban helytelen és nem megerősített véleményekre támaszkodtak. Mivel közvetlenül a háború után nem voltak meg a szlovákiai romák állandó letelepedésének feltételei, mozgásuk jelentős volt, és csehországi munkakereső útjuk csak időszakos bevándorlásnak tekinthető, miután télen visszatértek kiinduló falvaikba. Eközben főképp a letelepedett romák kerestek munkát, nem a vándoréletet élők. A határvidéken és a feketepiacon történt rendbontásokat abban az időben általában a romák számlájára írták, és a társadalom a korabeli sajtó által is buzdítva minden szinten radikális romaellenes lépésekre várt.

Az SZM 1947. március 10-én a Kormányelnöki Hivatal (a továbbiakban: KEH) elé terjesztett egy kormányhatározati javaslatot a romák munkatáborokba sorolásáról.³⁶ Az újabb tárcaközi egyeztetésre 1947. április 16-án küldték el az anyagot, amikor már megkapták az első véleményeket. A kormányhatározat javaslatának középpontjában a munkatáborok indoklása és jellemzése állt, melyeket romák számára hoztak létre, ahogy az a tárcák korábbi értekezletein is kiderült. A hatáskörök kérdését illetően a kormány feladatul adta volna a Nemzetvédelmi Minisztériumnak és a Belügyminisztériumnak, hogy a romák összegyűjtésére jelöljenek ki egykori katonai és internáló táborokat. A Belügyminisztérium biztosította volna a romák összeírásának lebonyolítását, valamint a felügyelet alatti beszállításukat a munkaközpontokba. Az SZM-nek kellett az égető munkaerőhiánnyal küszködő gazdasági ágazatokban mun-

kaviszonyba sorolnia ezeket a romákat. Az OKM-nek kellett biztosítania a nevelőtáborokba szállított gyerekek iskolalátogatását.³⁷ A javaslatot negatív állásfoglalásában „jogellenesnek és alkotmányellenesnek” nevezte az Igazságügyi Minisztérium, a KEH törvényalkotó osztálya, a Nemzetvédelmi Minisztérium, valamint a gazdasági tanács főtájkára.

Bár a kormány javaslatának létrejöttét figyelembe véve már 1945-ben kétséget kizáró volt a Belügyminisztérium Bűnügyi Központjának aktív részvétele a romatáborok kialakításával kapcsolatban, a belügy végül nagyon egyértelműen elutasította az előterjesztett javaslatot. Hangsúlyozta, hogy a romák felügyelet alatt álló táborokba történő összegyűjtésére nem léteznek jogi alapok, és alkotmányos aggályok merülnek fel a romák faj szerinti megkülönböztetése kapcsán is. Jelezte azt is, hogy elkészül majd a Csehszlovákiában élő összes roma jegyzéke, melynek segítségével felkarolják a különböző helyeken megbúvó kihatás nélküli munkaeerőt. A munkába sorolásukra tett intézkedések azonban nem lehetnek biztonsági jellegűek.³⁸

A negatív álláspontok hatására az SZM 1947. május 19-én a KEH-nak írt levelében visszavonta a kormányrendeletre tett javaslatát. A Belügyminisztérium, a Prágai Területi Nemzeti Bizottság és a Píseki Járási Nemzeti Bizottság közötti levelezés és telefonos kapcsolatok alapján viszont már a javaslat visszavonása után kiadta az engedélyt a romatábor létrehozására Cerhonice községben. A területi nemzeti bizottság az ügyben konkrét intézkedések végrehajtását sürgette.³⁹ A javaslat sikertelensége és a többi tárca kritikája után az SZM szorgalmazta a 117/1927-es számú törvény elengedhetetlen módosítását és a romák nyilvántartásának bebiztosítását mint a további folyamat kiindulási pontját. A területi nemzeti bizottság kezdeményezte az összeírást, bár tudott a belügyi tárca bűnügyi hivatalának előkészületben levő jegyzékéről. A Brünni Területi Nemzeti Bizottság csak néhány nappal azelőtt adott utasítást a nyilvántartás elkészítésére, hogy megjelent a Belügyminisztérium rendelete.⁴⁰ A Belügyminisztérium a cerhonicei roma büntetőközpont engedélyezése kapcsán figyelmeztette az SZM-et az eljárás jogellenességére.

A készülő romaellenes eljárásokból 1947 nyarán csak az összeírás valósult meg, amelynek eredménye végül a biztonság legszűkebb összetevőire korlátozódott. 1947 augusztusában a cseh területen egyszeri összeírással 16 752 cigányt vettek nyilvántartásba, több mint 16 ezer személy volt a szlovákiai bevándorló. Az eredmények meglepőek voltak, és tulajdonképpen megkérdőjelezték a jegyzék elkészítését és a tervezett romaellenes lépéseket. A romák többsége dolgozott, és ahogy a Belügyminisztérium büntetőközpontjának titkos jelentésében szerepelt, az ún. javíthatatlan aszociális elemek aránya nem érte el az 1%-ot sem.⁴¹

A szlovákiai viszonyok és a megoldásukra tett „igyekezet”

Közvetlenül a háború utáni időszak Szlovákiában a roma etnikum életében a háború előtti és a háborús korszak következményeinek és a korábbi politika folytatásának ideje volt, s egyben a nagyon ellentmondásos átmenet az ún. népi demokratikus megoldás felé. Elsősorban a szlovákiai – főképp a keleti régióban tapasztalt – helyzet volt meghatározó az elmélyülő szociális konfliktusok, az etnikai és faji gyűlölködés folytatódásában. Az állapotokat a romák „eredeti” lakóhelyén felmerülő jelentős egzisztenciális, szociális és gazdasági problémák jellemezték, amelyek nyo-

mását csak részben lehetett csökkenteni a spontán kialakuló csehországi kivándorlással. A romaprobléma Szlovákia keleti részéből elérte az egész országot. Az eltérő körülmények, tapasztalatok és a napi gyakorlat eredményei az államigazgatás ösztönös fellépésébe és a megoldás keresésébe torkollottak, hogyan lehetne az új társadalmi-gazdasági viszonyok közt leszámolni azzal a nem kívánatos jelenséggel, amit a másféle kulturális és szociális jellegű csoport jelent.

Az a tény, hogy a roma közösséget a politikai és a jogi státusz dimenziói közt – nem csupán a háború utáni időszakban – nem ismerték el önálló etnikai kisebbségként, ahhoz vezetett, hogy az ún. cigánykérdést szociális kérdésként, a társadalmi és kulturális elmaradottság megszüntetésének ügyeként kezelték, miközben de iure ez a lakosság nem is létezett.

A roma populáció háború utáni rendkívül kedvezőtlen helyzete segítette a kérdés szociális jellegének azonosítását. Míg a cseh szervek a roma bevándorlókat „idegeneknek”, „külföldieknek” tekintették, a szlovák közigazgatás minden szinten azzal szembesült, hogyan lépjen „saját cigányai” viszonyainak megoldásában. A velük szembeni politika lényegében egy nagyon feszült, nacionalista légkörben formálódott, a cseh és a szlovák társadalom „nemzeti”, „osztályjellegű” és „szociális” megítélésének igyekezetei között, és így beillett a nem szláv nemzetiségű polgárokkal, árulókkal és kollaboránsokkal szembeni „nemzetiségi” politika kontextusába. A szlovákiai állami és helyi közigazgatási szerveknek többféle jogi és adminisztratív eszközük volt a romák mozgásának korlátozására, „integrálásukra” és munkába történő besorolásukra. Míg cseh területen gyakorlatilag megvalósult a népirtás, Szlovákiában a „végső megoldás” különböző okok miatt nem következett be.

Ennek gyökereit a 20. század elején kell keresnünk a roma közösség szociális és gazdasági fejlődését meghatározó feltételekben és tényezőkben, a többséghez fűződő viszonyában, a vidéki társadalomban elfoglalt helyében, a szubetnikai tagozódásában és az egyes régiókban különböző intenzitással és különböző szinten végbemenő belső differenciálódási folyamatban, a demográfiai robbanás folytatódásában és a legnagyobb romakoncentrációjú régiókban tapasztalt gyors népszaporulatban. Ha megnézzük a húszas években készült romajegyzékeket⁴², jelentős eltérést tapasztalhatunk a történelmi vidékek és Szlovákia között, amelyek előrevetítették a további fejlődést és az államigazgatás romákkal szembeni magatartását.

Csehszlovákia 1908 községéből, ahol elszórtan roma diaszpóra élt az egyéb nemzetiségű lakosság közt, 1709 település (89,5%) Szlovákia területén volt. Míg Csehországban a morva és sziléziai tájakon a roma népesség vándoréletet élt, Szlovákiában letelepedett, a városok és falvak peremén évszázadokon át – főleg a 19. és a 20. században – fokozatosan helyet foglaló lakosságról volt szó. A szubetnikai tagozódás szempontjából megkülönböztettek néhány nyelvi csoportot: a letelepedett szlovák romákat, a magyar romákat és a vándorló oláh cigányokat. Az illetőségi jog megállapításánál Dél-Szlovákia egy-két járásában kiderült, hogy néhány személy lakóhelye Magyarországon van (pl. a Kassa-vidéki járásban 44, Királyhelmeccen 52, Szepsiben 44, Tornalján 25 stb.), és az északkeleti régió néhány esetében pedig Lengyelországban.⁴³ A Szlovákiában élő több mint 60 ezer roma között, bár számuk némileg ingadozott a népesség egy részének mozgása következtében, jelentéktelen volt az „idegen” romák jelenléte.

A jövő szempontjából jelentős negatív következményekkel járó legsúlyosabb körülményt a szlovákiai roma népcsoport rosszabbodó szociális-gazdasági viszonyai jelentették. Az iparosodó társadalomban nőtt a roma bér munkások és a kiszolgáló erők csoportja, akik képesítetlen fizikai munkásként, segéderőként, alkalmi és szezonmunkásként, napszámosként, szolgaként és különböző közszükségleti cikkek gyártóiként dolgoztak. Nagyon alacsony bérüket többnyire természetbeni járandóságként kapták. Az ilyen jutalmazás az egyre kisebb létszámú roma kovácsokat és a nyomorgó vidéki zenészeket is arra kényszerítette, hogy megkeressenek minden lehetséges kiegészítő táplálékforrást, melyek között szükségyszerűvé vált a koldulás, a lopások és az apró élőködés egyéb formái. Az eredeti megélhetési módok visszaszorulását bizonyítja az összes roma közt a kovácsok 6,6%-os, a városi és vidéki zenészek 14,6%-os, ugyanakkor az alkalmi munkások és a napszámosok 70,4%-os aránya is. Kelet-Szlovákiában a bér munkások és az alkalmi munkaerő 83%-os arányban volt jelen.⁴⁴ A gazdaságba való bekapcsolódás legkisebb mértéke a keleti régióban mutatkozott, ami annak alacsony minőségét tekintve növelte a feszültséget a többségi lakossággal, mely ugyancsak nem élt jobb körülmények között, munkaerőként egyre nehezebben érvényesült, képesítetlen volt és más vidéken keresett megélhetést, s már a századfordulón utazni kényszerült a munka után. Ebben a kontextusban kérdéses, hogyan ítéltjük meg a romák állítólagos „biztos helyét” a kelet-szlovákiai túlnépesedett vidéki társadalomban.⁴⁵ A roma közösségek hagyományos életmódja a mesterség nemzedékről nemzedékre való átadásával már a húszas években bomlásnak indult, és a többséghez fűződő eredeti szálak megszakadtak.⁴⁶

A fent említett megélhetési források hiánya, a munkalehetőség nélküli körzetekben maradás kényszere, a gazdasági válság és annak következményei, valamint a roma népesség jelentékeny növekedése olyan tényezők voltak, melyek kapcsán a romákat a társadalom aszociális elemeinek, élőködőknek, a vidék söpredékének tartották, s az egyre inkább marginalizálódó etnikai kisebbséggel szembeni ellenszenv és gyűlölet kifejezése a romaellenes törvények és az alacsonyabb rendű normák elfogadásában, illetve alkalmazásában öltött testet, amit gyakran a társadalom iránt érzéketlen és csavargó személyek elleni harc köntösébe bújítottak. Ez a bélyeg a romák etnikai és faji megkülönböztetését próbálta elfedni már a háború alatti szlovák államban is, de közvetlenül a háború után, a romák munkatáborokba sorolása ürügyén is felhasználták.

Ezen – a 20. század kezdetétől a szlovákiai romák fejlődését meghatározó – tényezők ismeretének hiánya és figyelmen kívül hagyása, valamint a hovatovább nem kívánatos és népszerűtlen kisebbség elleni állampolitika további összetevőinek elutasítása vezette V. Varinskýt a kényszermunkák egyes szakaszainak összehasonlító kutatásában ahhoz, hogy azonosuljon a korabeli véleményekkel, és összemosza a romakérdést az ún. aszociális elemek munkaerejének kihasználásával. Szerinte a romák üldöztetése nem faji alapon zajlott – mint ahogy a holokauszt sokéves kutatásai is igazolják⁴⁷ –, hanem a „döntő kritérium a romákkal szemben azok munkához, illetve az állandó munkaviszonyhoz fűződő hozzáállása volt”. Szerinte ezt több rendelet is igazolja azzal, hogy a munkatáborokba csak a munkaviszonnyal nem rendelkező romákat sorolták. A szerző így folytatja: „igaz, hogy a rezsím a nem dolgozó roma férfiak »átnevelése« során tapasztalt három évi sikertelenséget köve-

tően a belső és külső nyomás hatására végül nekilátott a roma családok máriatólgyesi előzetes táborba gyűjtéséhez”⁴⁸, de ezek szerint nem tudja, hogy Szlovákiában ennek a tábornak a kialakítása a romakérdés „végső megoldásának” előkészületeihez tartozott a háború befejezéséhez közeledve.⁴⁹

A romák elnyomása a háború előtti időszakról mind szlovákiai, mind regionális szempontból történelmi kutatások tárgya volt⁵⁰, de ezek nem foglalták magukba a roma lakosság diszkriminációjának minden kérdését, melyek fokozatosan sújtották őket a munkában való érvényesülés, az utazás, a higiéniai szempontok, a mozgás korlátozása és megtiltása terén.

A háború utáni időszakban a roma kisebbséggel szemben megnyilvánuló államigazgatási magatartás vizsgálatával kapcsolatban rendkívül lényeges megemlíteni a romák elnyomását az egyes településeken – amelyre eddig többé-kevésbé csak véletlenül derült fény –, és az 1941-es rendelet, illetve annak 1943-ban szigorított szövege fontosságát, valamint átvitelét a felszabadulást követő időszakba, ugyanis a roma települések „illegális” építésének jelenlegi gyakorlati értelmezését teszi aktuálissá és égetővé.⁵¹ A szlovák történetírásban a legtöbb település létrejöttének történelmi okai nincsenek kellőképpen felkutatva, ugyanúgy az empirikus szociológiai és néprajzi kutatások is a település kialakulása azonosításának problémájával találkozhatnak.⁵² Említsük meg a húszas évek nyilvántartásait, amelyek alapján Szlovákiában 1709 községben éltek romák, és többségükben illetőségi joggal bírtak. A szlovák állam romaellenes rendeleteinek és azok alkalmazásának következménye lett több tíz vagy száz roma település áthelyezése a községek által kijelölt, távolabb eső területekre. Hangsúlyozottan utasításba adták, hogy a frekvenciát utak mellől távolítsák el a roma lakóhelyeket, a romáknak mindenáron akadályozzák meg, hogy vándoroljanak, kerüljék a munkát vagy törvénytelen módon jussanak megélhetéshez. A Belügyminisztérium 1943. július 21-i rendeletében előrejelezte egy roma koncentrációs tábor rövid időn belüli kialakítását (a máriatólgyesi tervezett tábor), s a leendő kitelepítéshez kérte a szükséges névsorokat.⁵³ A roma településekre, melyek félreeső helyeken, erdőkben, határban, nyirkos, a községek által nem használt területeken „épültek”, az állami és a helyi érdekű utak mellől erőszakkal költöztették át a romákat, gyakran a Hlinka-gárda segédletével. Így még inkább elszigetelődtek, és ez a gettósítás lelassította a roma etnikum vagy az egyes közösségek belső differenciálódási folyamatát, és elmélyítette többségük szociális és kulturális elmaradottságát. A néprajzi, a szociolingvisztikai vagy a kultúrantropológiai kutatások ismeretanyagai alapján megkezdődött az erőszakkal elszigetelt endogám közösségek kulturális, szociális és erkölcsi retardációjának és elkorcsosulásának folyamata, melynek következményei a mai napig érezhetők Kelet-Szlovákia településein.⁵⁴

Még 1944 nyarán a Belügyminisztérium körlevele utasította a községeket, hogy a romákat kényszerítsék házaik lebontására és eltakarítására, s költözzenek az újonnan „kijelölt” lakhelyeikre. A romaellenes rendeletek az 1944-es esztendő folyamán egyre szigorúbbá váltak a kelet-szlovákiai romák katasztrofális szociális és higiéniai helyzete kapcsán, mert az újabb és régebbi tanyák egyaránt nem megfelelő körülményei közt terjedt a tifusz, az éhínség, a nyomor, és a közeledő front miatt az államigazgatás radikálisabb és megalkuvást nem tűrő eljárásokhoz folyamodott. Az 1944 elején – a Sáros-Zemplén megyében megjelent kiütéses tifusz miatt – kiadott utazási tilalom érvényessége később kiterjedt az egész országra. A települé-

seken tapasztalt helyzet azonban nem tette lehetővé a fertőző betegségek terjedésének megállítását, melyek a front átvonulása után elérték a visszacsatolt kassai és egyéb déli területeket is.

A Belügyminisztérium elrendelte, hogy a romáktól vonjanak vissza minden felhatalmazást a hulladék gyűjtésére, szigorúan ellenőrizték az összes – hulladékgyűjtést engedélyező – igazolványt és vegyék el „minden megbízhatatlan személytől”, zárják börtönbe a csavargó, kolduló romákat, szervezzenek razziákat nagyobb területi egységeken, hogy megakadályozzák a romák szökését. Belépési tilalmat rendeltek el a városokba, a fürdőhelyekre, s a széles körű razziák során 1944 nyarán romák szárait toloncolták vissza eredeti lakhelyükre.⁵⁵

Az élet minden területén megnyilvánuló többéves elnyomás és megkülönböztetés következményei nyomot hagytak a települések végzetes szociális és gazdasági helyzetén, valamint higiéniai-epidemiológiai téren, melyek megfékezésére külön egészségügyi intézményeket kellett kialakítani, hogy mérsékeljék a betegségek terjedését.⁵⁶ Az 1945 tavaszától számított hektikus időben az államigazgatás a visszacsatolt területek rendezetlen állapotainak kezelésére összpontosított, a háborús következmények kiküszöbölésének legégetőbb eseteit próbálta megoldani a lakosság közvetlen ellátása, a közlekedési összeköttetések felújítása, a lakásalapban keletkezett háborús károk feltárása stb. terén. Szlovákia – főképp keleti régiójának – hatalmas háborús veszteségei és a lakosság többségének elviselhetetlen életkörülményei különböző kihágásokba, a nemzetiségi feszültség fokozódásába, a feketepiac kialakulásába és a határvidéki övezetben a szervezett csempészet megjelenésébe torkollottak, amelyekbe nem csak a romák kapcsolódtak be.⁵⁷

A cigányok megjelenése eredeti lakhelyükön és első spontán vándorlásaik általában elutasító reakciókat váltottak ki, bár a szlovák szervek részéről több határozatlanságot és bizonytalanságot lehetett tapasztalni. Céloztunk már rá, hogy vannak bizonyos adatok a romák közvetlen részvételéről a csehszlovák hadtestben, ismeretlen azonban bekapcsolódásuk mértéke a szlovák nemzeti felkelésbe és az antifasiszta küzdelembe. A kortársak utóbbi időben megjelenő visszaemlékezései igazolják a romák partizánoknak nyújtott segítségét, kapcsolatukat az illegális mozgalommal és belépésüket a kommunista pártba a háború vége felé közeledve.⁵⁸

A romák saját területeiken megpróbálták kivívni jogaikat, és válaszoltak az államigazgatás negatív hozzáállására is. A kassai kormányprogram alapelvei, főképp az V. cikkely, mely a polgári elv érvényesítésével elutasította és megtiltotta az állampolgárok faji és vallási megkülönböztetését, érvként szolgáltak a romák emberi jogainak megsértése esetén. Ha ezek a romák a kormányprogram értelmében nem tartoztak a háborús bűnös vagy a kollaboráns kategóriába és nem alkalmazták velük szemben a kollektív bűnösség elvét, mint a németeknél és a magyaroknál, polgárként elméletileg esélyük volt beilleszkedni a társadalomba és a munka világába. Jogokkal és érdekekkel bíró etnikai közösségként azonban nem. A háború utáni Csehszlovákia kiépítésének tervében a romák konfliktusmentes alkalmazkodásával és beolvadásával számoltak.⁵⁹

Az államigazgatás felkészületlen volt, hogy az új körülmények között komplex módon és új megközelítéssel megoldja a roma etnikummal kapcsolatos sokasodó problémákat, s ez a háborús időszak romaellenes politikájának megújulásához és jelentős romaelyomáshoz vezetett. Folytatódott további kiszorításuk a szociális-

gazdasági rendszerből, elsősorban a kelet-szlovákiai régióban, ahol elmélyültek az etnikai és a szociális konfliktusok. A rész megoldások és a romák helyzetének javulása a településeken nagy ritkaság volt, differenciáltan valósult meg az egyes községek és városok „saját cigányaik” gondjaihoz való egyéni hozzáállása alapján.

Az ideiglenes és ismétlődő migráció a háború utáni fejlődés első szakaszának egyetlen reális lehetősége volt a szlovákiai roma lakosság ijesztő szociális és egzisztenciális gondjainak enyhítésére.⁶⁰ Az eredeti lakhelyükön részben ugyan kezelte a megélhetési nyomást, a célterületeken viszont hamar új szociális és kulturális összeütközéseket váltott ki, melyek a romák ellen fordították a közvéleményt, többek között azért is, mert a szlovák szervek szinte távozásra buzdították a nagyszámú roma családokat.⁶¹

Igazolható a kutatás korábbi következtetése, hogy a háború végétől a roma etnikummal kapcsolatosan az állami szervek és a lakosság viszonyulásának fokozatosan két vonulata alakult ki. Az egyik oldalon a polgári egyenjogúságuk kinyilvánításával, a fasiszmus fajelméletéből táplálkozó diszkriminációs szabályozás eltörlésével az államigazgatásban megjelent egy aránytalan tolerancia, a segíteni akarás szándéka, a különböző kihágások, bűncselekmények megkerülése, a törvénysértések megbocsátása az elmaradottságra és az alacsony kulturális szintre hivatkozva, valamint a rasszizmus vádjától való félelem miatt.

Így került sor pl. a Késmárki járás Toporec községében a lakáshelyzet megoldására⁶²; a Körmöcbányai Járási Nemzeti Bizottság pedig már 1945 nyarán elrendelte a környékbeli romák betelepítését Kunešovba, az egykori német faluba, amit mind a romák, mind a többi lakosság pozitívan fogadott, s üdvözölték, hogy „a cigányok, akik eddig csak terhükre voltak, most megfelelő rendelkezések révén alkotó és hasznos elemmé válhatnak”.⁶³ Az Szlovákia Kommunista Pártjának kékkői konferenciája határozata sürgette a romák helyzetének megoldását a németek mögött üresen maradt falvakba történő betelepítésükkel, illetve a Körmöcbányai vagy a Gölnichányai járásból kitelepített árulók és kollaboránsok vagyonából biztosított kárpótlásukkal az antifasiszta harcban való részvételért.⁶⁴ A roma családok legégetőbb szociális és lakásgondjainak megoldására tett javaslatok és tényleges kísérletek (a kitoloncolt németek falvainak benépesítésével) az államigazgatás különböző szintjein egyszerű megoldásnak tűntek. A „megfelelő” családok ismeretének hiánya és helytelen megítélése – a roma famíliák kasztrendszerében korábban idegen – a földmegmunkálás szükségességével együtt járó letelepedésnél többnyire negatív eredményhez és csalódásokhoz vezetett.⁶⁵

A másik oldalon nyilvánvaló volt az egyes hatóságok romákkal szembeni közömbös magatartása, ellenszenve és elutasítása, a romák kiűzetése a falvakból, visszatérésük és letelepedésük megghiúsítása, az építési telkek megszerzésének akadályozása, amit igazoltak a roma településeken végzett későbbi kutatások is.⁶⁶ Már 1945-ben Szlovákiában is a közigazgatás minden szintjén elhajlás mutatkozott a perzekúciós megoldás irányába. A fő jogi eszköz a vándorcigányokról szóló 117/1927. számú törvény volt, amely a 68/1928-as kormányrendelettel egyetemben a megtorló intézkedések széles skáláját nyitotta meg, melyeket egyre gyakrabban alkalmaztak a szlovákiai romákkal szemben. A romák ellen ebben az időben az aszociális elemek⁶⁷ és az idegenek⁶⁸ elleni harc eszközeit használták. A cigánygarázdaság megfékezésének elterjedt eszközei közé tartoztak a cigányigazolványok és a

vándorlevelek bevezetése a 117/1927-es számú törvény alapján, a hazatoloncolás, ill. a hajléktalanoknál a kiutasítás más községekbe.

Az államigazgatás alacsonyabb szintjein a mindennapos diszkriminációt és az elnyomást ismét lehetővé tette a Belügyminisztérium 1941. április 20-i rendeletének felújítása a cigányok helyzetének rendezéséről.⁶⁹ Ennek a Belügyi Megbízotti Hivatal általi 1945. május 24-i elfogadását a szlovákiai roma lakosság mozgásának szabályozása szükségességével indokolták. Szigorú szövege alapján eltörölték a vándorleveleket és a vándorló romáknak 8 napon belül vissza kellett térniük eredeti községeikbe. A visszacsatolt területeken ezt azonnal – a 8 napos határidő figyelembe vétele nélkül – meg kellett tenni. A rendelet rendőrfelügyelet alá helyezte a romákat, és korlátozta községük elhagyásának lehetőségeit. A vidéki romák életében súlyos következményekkel járt a 2. § 1. bekezdése, amely elrendeli, hogy: „A községekben, ahol lakhelyeik a közutak, az állami vagy helyi érdekű utak mentén találhatóak, el kell őket távolítani, és a községtől elválasztva, az általa kijelölt távolabb eső helyen kell elhelyezni.”⁷⁰

A kutatások során mindeközéig nem sikerült megállapítani, hogy a gyakorlatban milyen mértékű volt az elfogadott romaellenes rendelet diszkriminációs tartalma. Sok törvényellenes esetre, melyekben azonban az adott korban a helyi és a járási bizottságok legálisan jártak el, csak az ötvenes évek kutatásai derítettek fényt.⁷¹ Csak kevés bizonyíték maradt fenn a regionális levéltárakban, de feltételezhető, hogy a gyűlölt kisebbség „legális” üldözésére felkínált lehetőségeket a helyi és a járási nemzeti bizottságok teljes mértékben kihasználták. Így született közös döntés a Késmárki járásbeli Lubica községben élő roma lókereskedők vállalkozási engedélyeinek visszavonásáról⁷², ezért tiltakoztak a Turócszentmártoni járás falvai a romák Hadviga és Briešťa községbe való letelepítéséről rendelkező járási nemzeti bizottsági döntés ellen.⁷³ A panaszt emelő települések azzal érveltek, hogy szerintük „téves elképzelés, hogy a letelepedésük után majd mindennapi munkájuknak élnének, mert a cigányok – mint köztudott – állandó felügyelet nélkül nem fognak dolgozni.” Az érintett nemzeti bizottságok azt javasolták, hogy „az addig ott élő cigány családok maradjanak községeikben, vagy hozzanak létre számukra rendkívüli munkatáborokat olyan helyen, ahol valami nagyobb munkát kellene elvégezni, így a cigányok állandó felügyelet alatt lennének, és napszámosként biztosíthatnák a szükséges munkaerőt”.⁷⁴ A Belügyi Megbízotti Hivatal az említett panaszokra az egész országra kiterjedő, összehangolt megoldás előkészületeiről szóló információkkal válaszolt, ezért a romák elhelyezése ezeken a településeken korai lenne. Az ismétlődő panaszokkal és követelményekkel kapcsolatban a járási nemzeti bizottság felkérte a Nemzetbiztonsági Hivatal Főparancsnokságát, dolgozzon ki megoldási javaslatot a biztonsági szempontból komoly gondra.⁷⁵

Az 1945 májusában keltezett rendeletet több helyi nemzeti bizottság is felhasználta, hogy megszabaduljon a romáktól. A Homonnai járás Lubiša községéből áthelyezett roma település lakói fellebbeztek Pozsonyba a Belügyi Megbízotti Hivatalhoz, s annak kellett figyelmeztetnie a járási nemzeti bizottságot „a lakosság szociálisan leggyengébb rétege legalapvetőbb polgárjogaiba történt beavatkozásra”.⁷⁶ A Tuhriini Helyi Nemzeti Bizottság jelentette az Eperjesi Járási Nemzeti Bizottságnak, hogy az említett utasítás értelmében jártak el Abranovce, Červenica, Huvíz, Lesiček, Tuhrina és Žegňa községekben. A Solivari Helyi Nemzeti Bizottság is jelezte, hogy „az Eper-

jesi járásbeli Močarmanyban élő cigányokat figyelmeztették, hogy engedelmeskedniük kell a helyi nemzeti bizottság döntésével kapcsolatban és a kijelölt helyre kell költözniük, s azok meg is ígérték, hogy amint lehetőségük nyílik viskókat építeni, megkezdik az építkezést és elköltöznek a községből”.⁷⁷

A Giraltovcei járás Lúčka községének helyi nemzeti bizottsága által kiadott végzés ellen azonban fellebbezést nyújtottak be a romák a hosszan tartó együttélésre hivatkozva, hiszen a községben néhányuknak rendszeren megmunkált mezőgazdasági földterülete volt, és megtámadták a helyi nemzeti bizottság tisztviselőinek törvényellenes eljárását saját telkeikről történt kiűzetésük során, melyeken már több mint száz éve éltek.⁷⁸ Hasonlóképp a Lócsei Járási Nemzeti Bizottság is önmagát leplezte le egy törvénysértő eljárásban, amikor végzést adott ki a beharovcei roma telep áthelyezéséről Granč-Petrovce határába, miközben az érintett település tiltakozására azzal érvelt, hogy a roma zenészek tisztességes és becsületes módon élnek. Ebben az esetben is a romák egy része saját telkén élt, és a Belügyi Megbízotti Hivatalnak írt levelükben bírálták, hogy „a hasonló bánásmód a polgárokkal, még ha roma nemzetiségűek is, összeegyeztethetetlen a népi demokrácia alapelveivel”.⁷⁹

A roma családok végzetes szociális helyzete miatt rögtön a háború után rendkívül időszerűvé és sürgetővé vált a munkába sorolásuk kérdése. Mivel tízezrekről volt szó, akik semmilyen megélhetési forrással nem rendelkeztek, és csak képesítetlen bémunkásként dolgozhattak, alkalmazásuk a háború által feldúlt Szlovákiában kezdettől fogva erőszakos jellegű volt. Már a nyár folyamán szervezetteren bekapcsolódtak az Eperjes melletti Nižná Šebastová katonai repülőtere romjainak eltakarításába⁸⁰, ill. a községi épületek, utak stb. javítása körüli munkálatokba.

A Belügyi Megbízotti Hivatal 1945. június 11-én kiadott egy határozatot „a cigányok közhasznú munkára fogásáról”, amellyel azon járások panaszaira válaszolt, „ahol a cigányok szabadon éltek hasznos munka végzése nélkül, vagy csak önkényesen csavarogtak”. Hogy ezeket a negatív jelenségeket kiküszöböljék, az államigazgatás alacsonyabb szintű hivatalai családjuk fenntartására szükséges bérért alkalmazta a romákat.⁸¹ A Poprádi Járási Nemzeti Bizottság, amely saját hatáskörében egy sor romaellenes tiltást vezetett be a Tátra területén, azonnal utasította a járás községeit, hogy készítsék el és három napon belül nyújtsák be a munkaképes romák jegyzékét.⁸² „A cigányok besorolását a (főleg mezőgazdasági) munkálatokra a helyi és a járási nemzeti bizottságok végezték, esetleg a Nemzetvédelmi Hivatal komisszárjaival együttműködve. Azokat a cigányokat, akik kerülni fogják a munkát és nem tesznek eleget a nemzeti bizottságok intézkedéseinek, munkatáborokba gyűjtik, amiről irányelvek jelennek meg.”⁸³ Ilyen módon hívta fel a figyelmet napiparancsában a Belügyi Megbízotti Hivatal említett végzésére a Nemzetvédelmi Hivatal főparancsnoka még a Szlovák Nemzeti Tanács 105/1945. számú, a munkatáborok létrehozásáról szóló határozatának kiadása előtt.

A Belügyi Megbízotti Hivatal még 1945-ben figyelmeztette az illetékes szerveket, hogy a későbbi utasítások alapján legyenek készek munkatáborba sorolni a munkakerülő romákat.⁸⁴ Az egyes helyi nemzeti bizottságok erőteljesebben léptek fel a romák állami és helyi utak mellőli áthelyezése folyamán, és nem csupán a roma családfeleket javasolták táborba vinni, hanem az egész családokat a gyerekekkel együtt, hogy ne tudjanak csavarogni és koldulni. A Širokéi Körzeti Hivatal arról tájékoztatót,

hogy a romák milyen semmittevők, de a körzet helyi nemzeti bizottságai képtelenek voltak elkészíteni az állítólagos naplopók névsorát.⁸⁵

Egyetérthetünk V. Varinský következtetésével, hogy a levéltári anyagok hiányos volta és rendezetlensége nem teszi lehetővé a háború után munkatáborokba sorolt személyek számának és szociális összetételének pontos meghatározását, így a 4-5 ezer egyénről szóló adat csak hozzávetőleges. Konkrét esetek azonosítása nekünk is csak az 1948–1950-es időszakban sikerült.⁸⁶ A romaellenes intézkedésekben nagyon sok hasonlóság mutatkozott a szlovák állam aszociális elemek elleni harcával. A Szlovák Nemzeti Tanács határozata (a munkatáborok létrehozásáról szóló 105/1945. számú jogszabály) aszociálisnak tartotta a tartósan munkakerülő személyeket. Mivel ebbe a kategóriába mindenekelőtt a roma állampolgárokat sorolták, és a közösségellenes egyéneket meghatározatlan időre munkatáborba vihették, a romák ellen e téren is a legkeményebben léptek fel.

A Belügyi Megbízotti Hivatal 1945 őszétől számtalan körlevelet adott ki az aszociális egyének megfigyelésével, jegyzékük elkészítésével, valamint a munkatáborokba történő tömeges besorolásukra vonatkozó utasításokkal kapcsolatban, melyek a vándorhordák határ menti garázdálkodásairól szóló panaszokra adott választ jelentették.⁸⁷ Az állami szervek szélesebb körű és egységes fellépésének szükségességét taglaló vitákban az ún. cigánykérdés megoldása kapcsán megisméltődtek a Belügyi Megbízotti Hivatal javaslatai a romák letelepítéséről a németek után megüresedett községekbe, illetve a bányák és a gyárak közelébe, s hogy a munkakerülő, ám csavargó személyeket munkatáborba kell vinni. A Belügyi Megbízotti Hivatal több tanácskozást kezdeményezett az egyéb megbízotti hivatalokkal és a Nemzetbiztonsági Hivatal Főparancsnokságával a csavargók felszámolásáról és a „jogosulatlan munkanélküliségen kapott” személyek munkatáborokba történő besorolásáról.⁸⁸

A Belügyi Megbízotti Hivatal 1946 szeptemberében a megbízotti hivataloknak, az Állami Terv- és Statisztikai Hivatalnak, a Betelepítési, valamint a Munkavédelmi Hivatalnak elküldött levelében állásfoglalást és javaslatokat kért azzal kapcsolatban, hogy „milyen biztonsági, szociális, át- és letelepítési, valamint egészségügyi intézkedéseket kellene foganatosítani, azonnal, illetve fokozatosan a 117/1927. számú törvény 1. §-ában feltüntetett személyek káros cselekedetei ellen a közérdek védelme érdekében”. Ugyanakkor a Belügyi Megbízotti Hivatal feltételezte a szóban forgó törvény és a hozzá kapcsolódó végrehajtó rendelet gyors módosítását vagy új biztonsági rendelkezés sürgős kidolgozását a 190/1939-es számú törvény 2. § 2. bekezdése alapján, hogy eltöröljék és felváltsák a csavargó romák ellen még a háború alatt kiadott tiltó rendelkezéseket, amelyeket az új jogi norma hiányában még mindig alkalmaztak a gyakorlatban.⁸⁹ A romákról és az elvégzett intézkedésekről össze kellett gyűjteni minden hozzáférhető adatot, s összhangba hozni a jogi szabályozást és az egyeztetett eljárást a Belügyminisztérium Bűnügyi Központjával és a Nemzetvédelmi Hivatal Főparancsnokságával.⁹⁰ A Belügyi Megbízotti Hivatal hangsúlyozottan figyelmeztetett a romák helytelen és átgondolatlan összevonására a németek által elhagyott falvakban, illetve a „túlságosan hamis humanizmusból fakadó segítség nem megfelelő formáira”.⁹¹

1946 novemberében a Belügyi Megbízotti Hivatal tájékoztatta a Bűnügyi Központot a szlovákiai helyzetről, és a vándoréletről folytatott romákról tervezett tanácsko-

zásra (a háromszintű táborrendszer létrehozásáról) javasolta meghívni a további megbízotti hivatalokat és a Nemzetvédelmi Hivatal Főparancsnokságát is.

A gyakorlat azt igazolta, hogy adminisztratív biztonsági intézkedésekkel nem tudták megoldani ezt a kérdést. A Belügyi Megbízotti Hivatal megemlítette, hogy Szlovákiában az SZNT határozata (a 105/1945-ös számú törvény és a hozzá tartozó 89/1946-os rendelet) értelmében járnak el a vándorromákkal szemben, oly módon, hogy a „legveszélyesebb egyéneket” munkatáborba (Ústi nad Oravou, Tichá Dolina, Megova Dolina, Kráľovany) viszik.⁹² A Belügyi Megbízotti Hivatal szerint ezek a részleges és kényszermegoldások sem bizonyulhattak elégségesnek, mert a tábor elhagyása után „az aszociális személyek nem lesznek veszélytelenek a társadalomra. Ezen kívül az állam számára megoldhatatlan problémának tűnik minden kolonc – az öregek, a nők, a gyerekek, a betegségek, a bűnözés és a jelentős népszaporulat.”⁹³

Az állam belbiztonságáért felelős tárca legfelsőbb szerveinek efféle nézetei a roma népcsoportról félreérthetetlenül árulkodnak az etnikummal szembeni kiélezett helyzetről. A korabeli vélemények az idegen roma csoportok állítólagos beáramlásáról és vándorlásáról nemzetközi egyeztetést is igényeltek a romák elleni közös fellépésben. Ellenkező esetben a Belügyi Megbízotti Hivatal azt javasolta, hogy „a CSSZK-ban ezt az emberanyagot orvosi és pszichotechnikai szempontból haladéktalanul meg kell vizsgálni, minden személyt országos, kerületi, járási és települési szinten nyilvántartásba kell venni, hasznosítható munkaerőt kell belőlük faragni, s munkába kell őket állítani. A köztársasági elnök 88/1945. számú dekrétumát elsősorban és radikálisan a vándorcigányok ellen alkalmazzák. Legalább egy ilyen irányú kísérletet kellene rá tenni. Ami ebből az emberi anyagból a toborzás után megmarad, az szociális és gazdasági értelemben kolonc lesz az állam számára, miközben az ilyen aszociális elemek szaporodása nem áll meg [...] Szaporulatuk számottevő. A vérfertőzés és más erkölcsstelen cselekedetek a rokonok közt náluk mindennaposak. Számuk nem csökken. Az eddigi ismeretek alapján elmondható, hogy nem viselik el a haladó környezetet. Helytelen lenne azt hinni, hogy kihalnak.”⁹⁴

Az állami szervek és a társadalom álláspontját szemléletesen ábrázolják a Belügyi Megbízotti Hivatal további javaslatai is, melyeket a Belügyminisztérium Bűnügyi Központjának nyújtott be. Ezek azt feltételezték, hogy „meg kell oldani a 18 évnél fiatalabb gyerekek ügyét, akiket szociális, egészségügyi és erkölcsi okokból el kellene venni a vándorcigányoktól, kezelni kell a hivatalos felügyelet alá eső, erkölcsileg züllött vagy egészséges, de csavargó ifjúság gondjait a 241/1922-es számú törvény 16. §-a értelmében, orvosolni kell a nyomorékok, a kretének, a sérült fiatalok, az iskolás gyerekek és a csecsemők szociális problémáit és megfelelő elhelyezésüket.” A 16 és 18 év közötti fiúknál az elnöki dekrétum (88/1945) általános munkakötelezettségről szóló 1. §-át kellett alkalmazni. Megkövetelte azt is, hogy „a munkaképes és egészséges aszociális személyeket egy időre munkatáborba kell vinni, a 241/1922-es számú törvény 15. §-a alapján a hivatásos örömlányokat javító intézetben elhelyezni, a tartósan munkaképtelen és fertőző betegeket pedig el kell különíteni, gyógyítani és menedéket kell biztosítani számukra”.⁹⁵

Hangsúlyozni kell, hogy a romakérdés megoldására előterjesztett javaslatok és a születő tervezetek országos méretben teljesen összhangban voltak a formálódó irányvonallal.

A Belügyi Megbízotti Hivatal az egyes tárcáktól és intézményektől összegyűjtött „ismeretek” alapján még radikálisabb javaslatot dolgozott ki a vándorromák mozgásának megállítására. Azt feltételezte, hogy amíg elkészül az országos tervezet, és megegyezés születik az egységes jogi szabályozásról, szükséges elfogadni egy azonnali rendőrségi utasítást, amelynek tartalmával megismertette az érintett szlovákiai hivatalokat.

A „vándorcigány” fogalmának meghatározásán, a nomád élet megtiltásán és a vándorromák összeírásán kívül ennek az utasításnak az értelmében kiköltözésre kényszeríthették őket egyes községek, városok, járások területéről más településekre, városokba, járásokba, s egyben megtilthatták a visszatérésüket, de ugyanúgy érinthette ez a tiltás az egyes városok és járások részeit, ahol korlátozhatták a mozgásukat.⁹⁶ A Belügyi Megbízotti Hivatal egyben állásfoglalást is kért a vándorromák munkatáborba sorolásának hatékonyságával kapcsolatban, illetve választ várt arra a kérdésre, hogy (a 105/1945. számú rendelet alapján) munkatáborok formájában hozzanak-e létre telepeket, vagy csak sajátos munkaközpontokat alakítsanak ki megfelelő intézkedésekkel. A kizárólag romáknak szánt munkatáborok létrehozásának kérdése országos viszonylatban érvényes rendeletben még nem nyerte el végleges formáját, így a Belügyi Megbízotti Hivatal is kivárásos taktikát alkalmazott, és inkább az alárendelt egységek véleményét sürgette, mint hogy elfogadja a szigorú döntést. A korábbi adminisztratív és jogi eszközök jelentős mértékben – és az önkényes magyarázat révén gyakorlatilag korlátlanul – lehetővé tették a romákkal szembeni fellépést a feltételezett csavargás és koldulás esetén, a telepek áthelyezésénél, a munkába állás elkerülésekor stb. A Belügyi Megbízotti Hivatal figyelmeztetett a koldulás és a csavargás elleni körlevelekre, az aszociális elemek nyilvántartására és kiválasztására, és emlékeztetett az 1947 tavaszára tervezett tömeges munkatáborba sorolásukra. Akkor már folyt a roma munkatáborok kialakításáról szóló kormányhatározat javaslatának véleményezése, amelyet az új társadalmi-politikai közegben „politikailag elfogadhatatlanként” el kellett utasítani. A Belügyi Megbízotti Hivatal azonban a 105/1945-ös törvény szándéka értelmében az előírás „politikai elfogadhatatlansága” idején is utasításokat adott ki az aszociális személyek munkatáborba szállítására, először csupán mint a vándorhordák garázdálkodásával kapcsolatos sürgetésekre és panaszokra adott választ a Királyhelmecei járás területére, később már Szlovákia minden járására.⁹⁷

A Munkavédelmi Hivatal is ismételten utasította beosztottjait – különösképpen Szlovákia déli és keleti részében –, hogy a romáknak elsősorban az építőiparban, az útépitéseknél, a kőfejtőkben és a téglagyárakban biztosítsanak munkahelyet. A szabad munkaközvetítés nehézségeinél a munkaerő mozgósítását szabályozó 88/1945. számú elnöki dekrétumot kellett alkalmazni, és az érintett személyeket munkatáborba kellett vinni.⁹⁸ A kormányrendelet javaslatának elutasítása után Szlovákiában is várható volt a roma lakosság összeírása.

Meg kell említenünk, hogy a romák diszkriminációja az élet más területeit is érintette, és az elnyomás több összetevőjéről csupán töredékes hírek maradtak fenn. Így derült fény pl. a podedimi, a čelovcei vagy a senohradi romák esetére, akik fellebbezését a járási fellebbezési bizottság és a Belügyi Megbízotti Hivatal is tárgyalta, mert az 1946-os választások idején kihagyták őket a választói névsorból. Az alapvető választójog megtagadása cigány nemzetiségük miatt érte őket. A választók

listájára az 1946. február 21-én elfogadott 28/1946. számú törvény 2. § 1. bekezdése értelmében a CSSZK minden cseh, szlovák és egyéb szláv nemzetiségű polgárát fel kellett venni. A törvény alapján eldölt, hogy „a sértett személyek a Pobodimi Helyi Nemzeti Bizottság hivatalos igazolása alapján önként a cigány nemzetiséghez tartozóknak vallották magukat, és cigány nyelven beszélnek. A Pobodimi Helyi Választási Bizottság és a helyi reklamációs bizottság egyhangúan úgy döntött, hogy nem veszi fel őket a választási listára, mert nem tekinthetők szláv nemzetiségűeknek, ezért a 28/1946. számú törvény 2. § 1. bekezdése alapján így kellett dönteni.”⁹⁹ Nem vették figyelembe az SZKP čeloveci képviselőinek érvelését sem azon helyi romák teljes megbízhatóságáról, akik tevékenyen részt vettek az antifasiszta harcokban, és sújtotta őket a holokauszt is. Bizonyítékul az 1940-es népszámláláskor cigány nemzetiségűnek jelentkezett 127 személy szolgált.¹⁰⁰

Jellemző, hogy a háborús időszak utasításai értelmében, melyekhez az 1945. május 24-én elfogadott – a cigányok egyes viszonyainak rendezéséről szóló – rendelet is kapcsolódik, a helyi és a regionális szervek megpróbálták saját hatáskörben antidemokratikus rendelkezéseket hozni „tulajdon” romáikkal szemben. A legtöbb ilyen eset a Magas-Tátra területén történt, gyakorlatilag a háború befejezésétől számítva. A Késmárki Járási Nemzeti Bizottság már 1945 nyarán úgy döntött, hogy a Belügyi Megbízotti Hivatalnak javaslatot tesz a romák eltávolítására a Magas-Tátra körzetéből, ahol állítólag nagy számban fordultak elő, és kéri áthelyezésüket valamely német vagy magyar községbe, mely kellőképpen távol fekszik a Magas-Tátrától.¹⁰¹ A Poprádi Járási Nemzeti Bizottság szerette volna elérni, hogy a romák ne léphessenek Poprád és a Magas-Tátra területére, és véleményezésre betejesztette az egyes tiltások és utasítások be nem tartásáért szigorú szankciókat tartalmazó (paragrafusokba foglalt) diszkriminatív rendeletét. A Belügyi Megbízotti Hivatal osztályai fél évig egymásnak adogatták, mígnem 1947 tavaszán kénytelenek voltak elutasítani rasszista tartalma miatt. A beavatkozások lehetőségeiről a Poprádi Járási Nemzeti Bizottság így utasított: „a rendbontók, a csavargók, a részegesek, a naplopók stb. ellen csak ezek a bevált eszközök léteznek: megfelelő községi biztonsági és rendfenntartó szolgálat, a garázdák megbüntetése a nyilvános botrányokozásért vagy verekedésért, a csavargás és koldulás elítélése, a kitoloncolás, az illetőségi helyre menesztés, kiutasítás a községből, a reverzió megtiltása és a munkatábor”.¹⁰² A Belügyi Megbízotti Hivatal állásfoglalására várva a Poprádi Járási Nemzeti Bizottság a helyi nemzeti bizottságok segítségével próbálta elérni célját, melyeknek határozat formájában kellett benyújtaniuk panaszukat és kívánalmaikat a romák kitelepítésével, és valamely kiürített német község tömeges megtöltésével kapcsolatban. Ezekkel a határozatokkal kapott volna nyomatékot az a beadvány, amelyet a Poprádi Járási Nemzeti Bizottságnak „be kellett volna” nyújtania az SZNT-nek, hogy elrendelje a romák kitelepítését.¹⁰³ A járási munkavédelmi hivatal további szigorú utasításai értelmében járt el Spišská Belá helyi nemzeti bizottsága, amikor a község területéről kitiltotta a vándorromákat.¹⁰⁴

A Poprádi Járási Nemzeti Bizottság rendeletének elutasítása után ismételt panaszt emelt a tátralomnici rendőrállomás a romák viselkedésével kapcsolatban, akik nagy számban vettek részt az erdei munkálatokban. Mivel az ő nem megfelelő viselkedésük zavarta a Tátra látogatóit, a Késmárki Járási Nemzeti Bizottság ezt a levelet továbbította Pozsonyba az SZNT-nek.¹⁰⁵

A Belügyi Megbízotti Hivatal előírása hatékony megelőző és megtorló intézkedések végrehajtására szólított fel a fürdővárosokban és a nyaralóhelyeken a vándorromák illetlenségei kapcsán, miközben figyelmeztetett a – koldulással, a csavargással, a reverzió megtiltásával, a veszélyes naplopással szembeni – hatályos jogi normák nyújtotta lehetőségekre, amelyek még mind a 19. század végéről származtak, s ezen felül a 117/1927. számú törvényt kellett alkalmazni.¹⁰⁶ Még mielőtt a hivatalok újra tettere készen álltak volna, megkezdődtek az összeírás előkészületei.

Fentebb már szóltunk róla, hogy a CSSZK-ban a háború utáni első cigány–roma összeírást 1947-ben csak a biztonsági szervek végezték, mivel a munkatáborba történő tömeges besorolásra tett javaslatot a kormányhatározat értelmében vissza kellett vonni (a romák nyilvántartása ugyanis ezt a célt szolgálta volna). A CSSZK-ban összesen 101 190 cigány–roma lakost számoltak, gyakorlatilag mind szlovákiai roma volt. A bűnügyi szolgálat korabeli információi és C. Nečas későbbi kutatásai alapján 583 cseh és morva roma élte túl a koncentrációs tábor megpróbáltatásait, 1945 májusában Csehország területén mintegy 1000 roma lakott, néhányan szlovákiai rokonaiknál rejtőzködtek.¹⁰⁷ Az összeírás eredményét megkérdőjelezte N. Pavelčíková regionális kutatása, de ezt nem lehet tárgyilagosan ellenőrizni és igazolni. A Bűnügyi Központ anyagait eddig még nem kutatta senki, mert nagyon kiterjedtek és sokáig titkosak voltak. A rendőrállomások forrásai a két háború közti és a háború utáni időszakból, csakúgy, mint a Lőcsén található belügyminisztériumi levéltár anyagai, a rendőrség tevékenységéről azt bizonyítják, hogy a cigányok adatbázisát és ujjlenyomataik nyilvántartását huzamosabb időn keresztül folyamatosan töltötték fel. A biztonsági szervek meghonosodott gyakorlata és munkamódszerei a háború utáni időszakba olyan személyek által is átkerült, akiket besoroltak az új szervezeti rendbe.¹⁰⁸

Befejezés

Közvetlenül a második világháború befejezése után egész Közép-Európában megindult a lakosság egyes csoportjainak széles körű mozgása, melyet az új otthonok és megélhetési források keresése váltott ki, valamint a csehszlovák letelepedési politika eszközeként megjelenő kikényszerített és erőszakos migráció. Arburg szerint is ennek a részét képezte a kelet-szlovákiai romák példátlan vándorlása, amelyre a cseh szervek többnyire negatívan reagáltak, átörökítve a régebbi romaellenes intézkedéseket, s így kétségbevonhatatlan a kulturális szempontból eltérő és nem kívánatos kisebbség elleni álláspont folytonossága. A szlovákiai romák spontán és a szándékosan kiváltott bevándorlási hullámai, melyek összefüggtek „rendszeretlen urbanizációjukkal” (N. Pavelčíková szerint) és a letelepedési lehetőségeik megvonásával, olyan következményekbe torkollottak, amelyekkel a cseh szerzők szerint nem csupán a roma kisebbség, hanem az egész társadalom mindmáig küzd.

A hosszabb távú fejlődés és a többséggel való együttélés szempontjából ennél is súlyosabb kihatásuk volt a második világháború végén és annak befejezése után elfogadott romaellenes intézkedéseknek a községek peremén letelepedett személyekkel szemben. A romák kiűzése eredeti területeikről, kiszorításuk a községek szociális és gazdasági rendszeréből, valamint a földrajzilag, a szociálisan és a kulturálisan elszigetelt és elkülönített roma települések kialakítása, melyekben lefékeződ-

tek a roma közösség szociokulturális, differenciálódási és civilizációs folyamatai, azt eredményezték, hogy az etnokulturális bomlás jeleit magukon viselő történések üttették fel a fejüket, elfajultak az erkölcsi értékek, szétestek a helyileg endogám csoportok családon és közösségen belüli szociális viselkedésmódjának szabályozói. Ezek a korlátozott területtel rendelkező telepek fokozatosan túlnépesedtek, romlottak higiéniai, ökológiai és egészségügyi paramétereik. Teljes mértékű elkülönítésük és gettósításuk jelenleg az egyik legrosszabb – néhány évtizeddel korábbi – romaellenes intézkedés folytatása, amely a második világháború befejezése óta megakadályozta a romák társadalmi integrációját.

Jegyzetek

1. Részletesebben lásd Nečas, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Brno, Masarykova univerzita, 1994.
2. Uo. 1. rész; Nečas, C.: *Evidence československých Cikánů v letech 1922–1927. Český lid*, 1986/2, 66–71. p.
3. Nečas, C.: *Materiál o Romech na Slovensku z roku 1924. Historická demografie*, 1998/22, 169–199. p.; ŠA Prešov, f. Šariško-zemplínska župa /1939–1945/; Hübschmannová, M.: *Šaj pes dovakeras – Mužeme se domluvit*. Olomouc, 1995; Lacková, E.: *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha, Triáda, 1997; Jurová, A.: *Rómska problematika 1945–1967. Dokumenty*. 1. zv. Praha, Ústav pro soudobé dejiny AV ČR, 1996.
4. Másfélezer roma hadseregbeli részvételéről számolt be Jozef Mareš rendőrfelügyelő 1945. december 4-én. SÚA Praha, f. ZÚ /Sociál., zdrav. a veter. zálež./ 1911–1949, kart. 773, odd. XV-2, tsz. 82/47. Az 1994-től Prágában megjelenő, romisztikai tanulmányokat közzétevő *Romano džaniben* című lap közölt néhány visszaemlékezést a romák részvételéről az ellenállási mozgalomban; Nosková, H.: *Češi, Slováci a Romové po II. světové válce (Majorita a minorita v zákonech a směrnicích)*. *Romano džaniben*, 2000/3, 58–63. p.
5. Haišman, T.: *Snahy centrálních orgánů státní správy o řešení tzv. cikánské otázky v českých zemích v letech 1945 až 1947 ve světle tisku. Český lid*, 1989/1, 5–10. p.
6. SÚA Praha, f. ZÚ, Uo. A Területi Nemzeti Bizottság szociális osztályán nyilvántartásban volt több roma nő kérvénye, akik önmaguk és gyermekeik részére ruházatért folyamodtak a hivatalhoz. Az egyik esetben az Eperjesi járás Drienov községéből egy 11 gyermekes anyja utazott Prágába a HNB igazolásával.
7. Jurová, A.: *Rómska problematika...*
8. Haišman, T.: i. m.; A rendőri jelentések és a korabeli visszaemlékezések a határ menti fosztogatásokról – nagyon leegyszerűsítve – általában a romák számlájára írták ezeket a rendbontásokat. A rendezetlen viszonyok a kitelepítések idején azonban sokak számára lehetővé tették, hogy megfelelő büntetés nélkül kövessenek el bűncselekményt. Pavelčíková, N.: *Romské obyvatelstvo na Ostravsku 1945–1975*. Ostrava, OU, 1999; Uő: Co „konečné řešení“ nevyřešilo. (Romové na Moravě a ve Slezsku v letech 1945–1947). In *Milý Bore..! Profesoru Ctiboru Nečasovi*. K vydání připravili T. Dvořák, R. Vlček, L. Vykoupil. Brno, Matice moravská, 2003, 327–336. p. Uő: Vliv poválečných migrací a urbanizace na možnosti integrace Romů. In Kokošková, Zdeňka – Kocian, Jiří – Kokoška, Stanislav (ed.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*. Praha, Národní archiv – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005, 23–30. p.; Dvořák, T.: *Regulace pohybu obyvatelstva po roce 1945 a Romové. Kontinuita nebo nové trendy?* In *Milý Bore...* 321–325. p.; Arburg, A. von: Tak či onak. Nucené přesídlení v komplexním pojetí poválečné sídelní politiky v českých zemích. *Soudobé dějiny*, 2003/3, 253–292. p.

9. Pape, M.: A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku. Praha, G plus G, 1997, 165–168. p.
10. SÚA Praha, f. ZÚ, uo.
11. Uo.
12. SÚA Praha, f. Ministerstvo práce a sociální péče MPSP /1941–1951/, č. kart. 400, sig. 2249. Pavelčíková is a vándorló romák csoportjainak „beözönléséről” ad számot, akik szerettek volna átjutni a nyugati határon, illetve a határvidékre telepedni. Pavelčíková: *Co „konečné řešení”...*
13. Egy opavai panaszlevélről volt szó, amely felidézte a német megszállás idején hozott rendelkezést. SÚA Praha, f. MPSP, uo.
14. SÚA Praha, f. MPSP, č. kart. 400, sig. 2249.
15. Uo.
16. Cikánský problém. /K. R./, Bezpečnost, I., 1946, s. 194-200; Pavelčíková, N.: *Co „konečné řešení”...*
17. SÚA Praha, f. MPSP, uo.
18. Itt a *Dítě nad propastí, výchova a vzdělání potulných a cikánských dětí* című munkájára utalt. Uo. Štampach személyes tragédiája az lett, hogy véleményét azonosították a korabeli aktuális igényekkel (ezt igazolják az Írószövetség 1953-as összejeveteleiről szóló anyagok is). Jurová, A.: *Rómska problematika... 2. zv.*
19. Uo. M. Cipro, a jelentős cseh pedagógus, F. Štampach egykori kollégája, visszaemlékszik Štampach háború utáni felelősségre vonására a protektorátus idején betöltött funkciója és véleménye miatt. Cipro, M.: Úvaha o výchově sociálně handicapovaných skupin. In *Rómovia a sociálna pedagogika aplikovaná do podmienok materských a základných škôl. Pracovný zborník na medzinárodný seminár, Levoča 7.–9. 6. 2001.*
20. Ezeken a megbeszéléseken ismételtelen elhangzottak azok a helytelen állítások, hogy a cigányok száma a háborús időszakhoz képest megkétszereződött a külföldi, elsősorban a balkáni csoportok beözönlése révén. A két háború közötti rendőrségi névsorok és a Belügyminisztérium Bűnügyi Központja nyilvántartásának összehasonlítása ezt egyértelműen cáfolja. C. Nečas és E. Horváthová azt feltételezték, hogy – ha figyelembe vesszük a jelentős szaporulatot is – a háború idején Szlovákia területén mintegy százezer roma élt. Azt is megemlíthetjük, hogy 1938. november 2-án született egy határozat, melynek értelmében a cigányokat azokra a területekre kellett volna kiszorítani, melyeket Magyarország kellett átengedni. Mindeközben éppen Dél-Szlovákiában élt jelentős számú roma, és egy részüktől megvonták az állampolgárságot. Az 1938. december 31-i állapotot tükröző lakossági nyilvántartás alapján a Szlovák Köztársaság területén 26 265 cigány nemzetiségű lakos élt (a megítélés kritériumai viszont nem egyértelműek). Lásd a *Územie a obyvateľstvo Slovenskej republiky* és *Prehľad obcí a okresov odstúpených Nemecku, Maďarsku a Poľsku* (Bratislava, ŠŠÚ 1939) című kiadványokat. Az 1940-es esztendőben a cigányság fogalmának definícióját tartalmazó rendelet kiadása után (mindkét szülő eredete, munkakerülés) a decemberi népszámlálás során a nemzetiség rovataban 38 333 személy szerepelt cigány nemzetiségűként. Lásd *Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu*, 1946/1. Ez azt jelenti, hogy 1945-ben a visszacsatolt területeken is éltek romák, és a csehországi bevándorlások forrását elsősorban a szlovákiai romák jelentették. Ezt említi meg hozzászólásaiban N. Pavelčíková is.
21. Uo. A SZM 1946. szeptember 10-i ülésén készült jegyzőkönyv. Ebben az időben több járársból megszorodtak a panaszlevelek az egészségügyi, higiéniai problémákkal kapcsolatban – fertőző szemgyulladás megjelenése Kladnóban, rablások Česká Lípán stb. Sig. 2249, kart. 400, f. MPSP. T. Dvořák megemlíti a romákkal szembeni általános és egyben alaptalan előítéleteket, ami miatt számtalan őket ért támadásban jogvédelem nélküli áldozati bárányként szerepeltek. T. Dvořák: i. m.
22. Haišman, T.: Romové v Československu v letech 1945–1967. Vývoj institucionálního zájmu a jeho dopady. In *Romové v České republice*. Praha, Socioklub, 1999, 137–183. p.

23. SÚA Praha, f. MPSP, č. kart. 400, sig. 2249. A SZM 1946. szeptember 10-i ülésén készült jegyzőkönyv.
24. A romák lakásgondjainak megoldása során tapasztalható tehetetlenséget vagy kelletlenséget igazolják az ötvenes évek elején több nagyüzemben, valamint különböző régióban készült kutatások is. Pl. Pavelčíková, N.: Romové na Vítkovsku a Hlučínsku v první polovině padesátých let. *Vlastivědne listy*, 1996/1, 7–11. p. A szerző újabb írásaiiban azzal „védi” a cseh állami szerveket, hogy valószínűleg nem számoltak a roma munkások családtagjainak Szlovákiából történő áttelepülésével.
25. A *Lidová demokracie* hozta nyilvánosságra 1946. szeptember 18-án. A háromszintű táborrendszer tervét nem terjesztették elő a szeptember 10-i értekezleten, mint ahogy arról T. Haišman értekezik. Lásd Haišman, T.: *Snahy centrálních orgánů...*
26. SÚA Praha, f. MPSP, kart. sz. 400, sig. 2249
27. Uo. A miroticei temetőben van eltemetve több halott a Lety táborból; Lásd még Pape, M.: i. m.
28. SÚA Praha, f. MPSP, č. kart. 400, sign. 2249; Ugyancsak SÚA Praha, f. ZÚ, č. kart. 773.
29. Pavelčíková, N.: i. m. Meg kell említeni a két háború közti roma nyilvántartást és összeírást, melyek egyértelműen cáfolják a korabeli nézeteket.
30. SÚA Praha, f. MPSP, č. kart. 400, sig. 2249; Ugyancsak Pape, M.: i. m. 154–159. p.
31. Ismét terítékre került a romák kitoloncolása Mariánske Láznéből és Karlovy Varyból. A cseh, a szlovák, a lengyel és a magyar romák állítólag sok illetlenséget követtek el a Žamberki járásban, ahol erdei munkálatokban vettek részt Rokyticében. SÚA Praha, f. MPSP, č. kart. 400, sign. 2249.
32. Uo. Zpráva o porade 16. 1. 1947 na Riaditeľstve národnej bezpečnosti, korešpondencia medzi Úradom ochrany práce a Ministerstvom sociálnej starostlivosti z 13. 2. 1947.
33. Uo. 1947. március 1-jei leirat a Bűnügyi Központnak.
34. Uo. Cikáni - nutná opatření. Usmernenie podriadených orgánov z 21. 1. 1947.
35. Uo. Arburg, A. von említést tesz a biztonsági szakelődök 1947. március 11-i találkozásjáról, ahol nyíltan javasolták, hogy azon romákat, akik nem tudják igazolni állampolgárságukat, elsősorban Magyarországra „toloncolják”, amennyiben azt a határt még nem őrzik oly tökéletesen.
36. SÚA Praha, f. MPSP, kart. sz. 400, f. ÚPV, kart. sz. 1163; Jurová, A.: Rómska problematika 1945-1967. Dokumenty. i. m. 1. kötet.
37. Uo.
38. Uo. Csatoľva J. Mareš cikke: Cikáni musí pracovať. *Kriminalistika*, 1968/2, 33–37. p.
39. SÚA Praha, f. MPSP, č. kart. 400
40. Uo.
41. Jurová, A.: *Rómska problematika...* Az Ostrava környékén végzett saját regionális kutatások alapján N. Pavelčíková kudarcnak tartja az összeírást, mert csak a letelepedett és dolgozó romákat vették nyilvántartásba, a vándoréletet élők elkerülték, pl. Szlovákiába távoztak. Az összeírás országos szintű volt, Szlovákiában egészen 1948 elejéig tartott. Összel kiegészítették a nyilvántartást, és folytatódta a csehországi ellenőrzések. Ezen kívül hangsúlyozni kell, hogy a Belügyminisztérium belső útmutatása alapján készülő jegyzék minden cigányt érintett az országban. T. Dvořák is igazolja, hogy az összes roma nyilvántartása állandó eleme lett a romakérdés megoldásának már a háború előtti időszakban is, s célja a romák állandó munkaviszonyba sorolása volt.
42. Lásd Nečas, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Brno, Masarykova univerzita, 1994.; Nečas, C.: *Evidence československých Cikánů v letech 1922–1927*. *Český lid*, 1986/2, 66–71. p.; Nečas, C.: *Štatistické výsledky o cigánskej populácii z r. 1924 na východnom Slovensku*. *Historica carpatica*, 20. roč. (1989) 213–224. p.; Nečas, C.: *Materiál o Romech na Slovensku z roku 1924*. *Historická demografie*, 1998, 169–199. p.
43. Nečas, C.: *Materiál o Romech...*
44. Vö. a 41. lábjegyzet forrásaival.

45. Hübschmannová, M.: *Šaj pes dovakeras...*; Lacková, E.: *Narodila jsem...*
46. Sok család a mestersége mellett kénytelen volt más megélhetési forrást találni. A nők gyakran a földműveseknél szolgáltak vagy koldultak. Az a tény, hogy a családok egyik napról a másikra éltek, csak néha dolgoztak, igazolták a szlovák környezetből a cseh határvidékre és az iparvárosokba beköltözött romák körében végzett kutatások. Davidová, E.: *Směry adaptace, asimilace či společenské integrace cikánského – romského obyvatelstva v pohraničním městě*. Zpravodaj KSVI, 1987; Haišman, T.: *K problematice způsobu života a kultúry cikánského obyvatelstva v průmyslovem městě (Kladno)*. Zpravodaj KSVI, 1988.
47. Lásd Nečas, C.: *Českoslovenští Romové...* Kamenec szerint az összehasonlítás azt mutatja, hogy a romák elnyomásánál kezdettől fogva faji okokról volt szó, míg a zsidóknál vallási, vagyoni és műveltségi tényezők játszottak szerepet. Lásd Kamenec, I.: *Holokaust na Slovensku – porovnanie osudov rómskych a židovských obyvateľov*. In Frištenská, Hana – Láznicková, Ilona – Sulitka, Andrej (ed.): *Neznámy holokaust*. Praha 1995.
48. Varinský, V.: *Tri etapy nútených prác na Slovensku v rokoch 1941–1953*. In Barnovský, M. (ed.): *Od diktatúry k diktatúre*. Bratislava, Veda, 1995, 133–141. p.; Uő: *Tábory núte nej práce na Slovensku v rokoch 1941–1953*. Banská Bystrica, UMB, 2004. Az archív források az Eperjesi Állami Levéltárban az Eperjes–Strážske útvonal építését szolgáló munkatábor kapcsán tartalmaznak számtalan kérvényt olyan községi hivataloktól és magánvállalkozóktól, akik romák szabaddá tételét kérték különböző munkák elvégzésére. A Hanušovce melletti Petič táborában is olyan romák voltak, akiket ugyanaz az építési vállalat alkalmazott, mint a munkatáborokban. A községi hivatalok még 1944 nyarán figyelmeztettek a romák számára nyíló sok munkalehetőségre, melyek a Latorca folyam-szabályozásánál adódtak.
49. A fokozódó romaelyomás folyamatában, amikor megszaporodtak mind a jogos, mind az alaptalan panaszlevelek a romák növekvő számával, élőlőködő életmódjával kapcsolatban, s a mozgáskorlátozásukat, sőt szlovákiai kitelepítésüket kérték, készült egy törvény az ún. aszociális személyekről, amelynek értelmében aszociálisnak minősíthettek minden 18 év feletti személyt, aki „a cigány fajhoz tartozik – és bár letelepedett –, a polgári környezet terhére van”. Nečas, C.: *Českoslovenští Romové...* 152–153. p. Ez a javaslat viszont a hosszadalmas eljárás folyamatában ugyanúgy végezte, mint a vándorcigányokról és csavargókról szóló törvény.
50. Lásd Nečasa, C. munkáit a roma holokausztal kapcsolatban; Geceľovský, V.: *Rómovia na Gemeri do r. 1945*. Rožňava, 1990.
51. 2000-ben a romaüldözés új módjává váltak a sajtóban megjelenő támadások, melyek megkérdőjelezték a romák legális állandó lakhelyét az egyes községekben, és a közvéleménynek olyan információkat sugalltak, hogy a romák településeiket illegálisan alakították ki. (Épp olyanok esetében, amelyek fejlődéséről legalább száz éve ismertek a történelmi adatok, pl. Letanovcet már a háború előtt kitelepítették.) Jurová, A.: *Historický vývoj rómskych osád na Slovensku a problematika vlastníckych vzťahov k pôde („Nelegálne osady“)*. <http://www.saske.sk/cas/4-2002/jurova.html>; Uő: *Niekoľko poznámok k otázkam rómskych osád. (Kauza Letanovce)*. <http://www.saske.sk/cas/1-2003/jurova.html>.
52. A Bártfai és az Eperjesi járás roma településein 1999-ben és 2000-ben zajlott egy felmérés a pilzeni Nyugat-Csehországi Egyetem Kulturális és Szociális Antropológia Tanszéke, a prágai Károly Egyetem Indológiai Intézete és a pozsonyi Info Roma Alapítvány részvételével.
53. Nečas, C.: *Českoslovenští Romové...* 153., 156–160. p. Legutóbb K. Janas (*Romano džaniben*, 2003/jevend).
54. Hübschmannová, M.: i. m. A 2 fejezet a terjedelmes kivonatból összefoglalja a csehországi roma etnikumról szóló ismereteket. Bernasovský, I. vaskos kötetet publikált a kelet-szlovákiai antropológiai kutatásokról.
55. Nečas, C.: i. m. 153–156. p.; Lacková, E.: i. m.; Geceľovský, V.: i. m.

56. A korabeli sajtó több cikke számol be a romatáborok tömeges haláleseteiről. Lásd Jurová, A.: *Rómska problematika...* 1. zv.
57. Már 1945 márciusában megölték egy romát Nagyida községben, ahol a helyi „milicisták” önkényesen ragadtak fegyvert egy szovjet katona ellopott ingének keresésekor. Királyhelmecec határvidéke hosszú időre a Kárpátaljáról induló és a Csehországba tartó embercsempészet központjává vált, illetve Štefan Cica cigányhordájának „felségterület-évé”, akik számos rablást követtek, „zsákmányukat” pedig Magyarországra vitték és az ottani (nem roma) kocsmákban eladták. ŠA Košice, f. Krajský súd v Košiciach /(1525) 1872-1949/, č. kart. 493, 501, 504.
58. Lacková, E.: i. m. Néhány visszaemlékezés a *Romano džaniben* hasábjain: pl. terjedelmes kivonat jelent meg az 1941–1943 között a Szovjetunióban tartózkodó J. Čonka szakaszvezető 2. világháborús emlékiratainak kéziratából. AMV SR Levoča, f. B 10/3, č. kart. 1.; Hübschmannová, M.: „*Po Židoch Cigáni*”. *Svědectví Romů ze Slovenska 1939–1945*. 1. díl. Praha, Triáda, 2005.
59. A „cigány nemzetiség” és a „cigány nemzetiségű állampolgár” fogalmak mint az öntudatosodás és az etnikai másság elfogadása több forrásban megjelennek a háború után, egészen az erőszakos szocialista asszimiláció fellépéséig.
60. Pl. Hübschmannová, M.: i. m.; Lacková, E.: i. m.; Horváthová, E.: *Cigáni na Slovensku*. Bratislava, SAV, 1964.
61. Erről tanúskodnak a Prágai Járási Nemzeti Bizottság panaszai már 1945 folyamán.
62. Lásd Jurová, A.: i. m. 1. zv. 32–33., 35. p.
63. *Východoslovenská Pravda*, 12. máj 1945. 2. p.
64. Jurová, A.: i. m. 29–30. p.
65. Elrettentő példaként szolgált volna Chvojnica, a Privigyei járásban található egykori német település, melyet a romák teljesen tönkretettek. Jurová, A.: i. m. 63–66. p.
66. SÚA Praha, f. ÚPV 1945-1959, č. kart. 3409, zn. 257. Ugyancsak az Állami Levéltár KNB-fondjaiban található anyagok.
67. A köztársasági elnök 88/1945. számú dekrétuma a munkaerő mozgósításáról.
68. A kényelmetlen idegenek elleni harcról szóló 52/1935. számú törvény.
69. ŠOKA Košice, f. ONV (OSK) Moldava nad Bodvou 1945–1960, č. kart. 1, č. sp. 245 prez.
70. Uo.
71. Csak Kelet-Szlovákiában 1945 után több településen igazolták a romák elnyomását és kiűzését a községből (Richnava, Trstené nad Hornádóm, Rybník, Batizovce, Spišské Bystré, Holomnica, Toporec, Rakúsy, Kecerovské Pekľany, Kenyhec [Kechnec], Torna [Turňa], Nižný Medzev, Szepsi [Moldava nad Bodvou], Slanec, Trebišov). SÚA Praha, f. ÚPV 1945–1959, č. kart. 3409, 257.
72. Jurová, A.: i. m. 28–29. p.
73. Uo. 33–35. p.
74. Uo.
75. Uo. 37–38. p.
76. Uo. 39–42. p.
77. Uo. 43–44. p.
78. Uo. 46–51. p.
79. Uo. 56–57. p. Lásd még Jurová, A.: *Historický vývoj...*
80. E. Lacková: i. m.
81. Jurová, A.: i. m. 30. p.
82. Uo. 31. p.
83. Archív Ministerstva vnútri SR, Levoča (A MV SR) – A Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumának Levéltára (a továbbiakban: BML) Lőcse, Zbierka denných rozkazov r. 1945, č. 1363/1945.
84. BML, f. PV – odbor BK (1945–1949), č. kart. 1, i. č. 1.

85. ŠOKA Prešov, f. ONV v Prešove (1945–1948), č. kart. 16, č. sp. 22145/46.
86. Varinský: i. m.; BML Lőcse, f. PV – odbor BK (1945–1949); Slovenský národný archív Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár [a továbbiakban: SZNL] Pozsony), f. PV – Pracovné tábory (1945–1950). A *Zločiny komunizmu* című publikáció szerzői adják közre a fenti számokat, de a romák kapcsán ugyanúgy egyetértenek állítólagos aszociális jellegük korabeli felfogásával.
87. Minden járási nemzeti bizottságnak és járási közigazgatási bizottságnak be kellett terjesztenie a „cigányok és külön a cigány nők” jegyzékét, melyeket már korábban is „titokban” vezetniük kellett. BML Lőcse, f. PV – Odbor BK (1945–1949), č. kart. 1, č. sp. 1. SZNL Pozsony, f. PV – PT (1945–1950), č. kart. 21, č. sp. 5, 8, 10, 36.
88. Východoslovenská Pravda, 1946. június 7., 2.o.
89. SNA Bratislava, f. PlaO (1945–1952), kart.sz. 43, i.sz. 8500/46. Jelentést kellett adni káros tevékenységükről, le kellett írni jellemzésüket és „rossz tulajdonságaik megítélését és értékelését, s hogy mely kerületekben történnek a legnagyobb ocsmányságok”.
90. Uo..
91. A feldúlt, Privigeyi járásbeli Chvojnica község figyelmeztető példájáról volt szó. Lásd 64. megjegyzés
92. SZNL Pozsony, f. PlaO (1945-1952), č. kart. 43, č. sp. 8500/46.
93. Uo.
94. Uo. A cseh szerzők legújabb kutatásai bizonyítják, hogy a migráció, a kitelepítések és a lakosság egyes csoportjainak eltávolítása kontextusában a romakérdés a második világháború után nemzetközi szempontból teljesen jelentéktelen volt. Lásd Dvořák, T.: i. m.; Arburg, A. von.: i. m.
95. Uo.
96. Kétségkívül további jelentős beavatkozás lett volna a személyiségi jogokba, melyeket az összes addig elfogadott norma korlátozott. SÚA Praha, f. MPSP (1941–1951), č. kart. 400, sig. 2249.
97. Jurová, A.: i. m. 68–71. p. A Királyhelmeci járás aszociális személyeit április 20-ig Ústi nad Oravou községbe kellett szállítani, a többi járásban május 10. volt a határidő.
98. Uo. A cseh szerzők ugyancsak megemlítik az elnöki dekrétum (88/1945) gyakori alkalmazását a romákkal szemben.
99. SZNL Pozsony, f. PV – Národné výbory (1945–1948), č. kart. 550, č. sp. 3196. Uo., f. PV – legislatívny odbor (1947–1948), č. kart. 25, č. sp. III/A-3-597/12-1947.
100. Uo. č. sp. 3165.
101. Jurová, A.: i. m. 31–32. p.
102. Uo. 58–59. p.
103. Uo. 60–61. p.
104. Uo. 62. p.
105. Uo. 79–81. p.
106. Uo. 81–82. p. A Szociális Gondoskodásért Felelős Megbízotti Hivatal 1947. augusztus 6-án levélben közölte a Belügyi Megbízotti Hivatallal a romatáborok létrehozásáról szóló kormányrendelet tervezetének visszavonását, amikor már megjelent a Belügyminisztérium rendelete az összeírás elvégzéséről.
107. Mareš, J.: Několik dat o cikánech. *Kriminalistika*, 3. roč. 1948. Nečas, C.: *Holocaust českých Romů*. Praha, Prostor, 1999. SÚA Praha, f. Ministerstvo vnitra – Nosek. Tajná správa Kriminálnej ústredne ministri.
108. Pavelčíková, N.: *Co „konečné řešení”...*; Mareš, J.: „Cikáni musí pracovat”... A cikk szerzője elsődrendű szakértője az adott kérdéskörnek.

(Fordította A. Szabó László)

ANNA JUROVÁ

THE SLOVAK ROMA PEOPLE IN CZECHOSLOVAKIA IN 1945 – 1947

(REGULATION OF THE MOVEMENT AND CONTINUITY OF PERSECUTION)

After the end of the Second World War an extensive movement of certain groups of the population began in the entire Central Europe that evoke spontaneous efforts to find the new home, living, but also a wide application of compulsory and forced migration as tool of the Czechoslovak residential policy. Their part was also the unprecedented migration of the Roma people from Eastern Slovakia, to which the Czech bodies reacted mainly negatively following the practice of older anti-Roma arrangements and the continuity of attitudes toward this culturally different and undesirable minority is indisputable. The migration waves of Roma immigrants from Slovakia caused spontaneously and purposefully that were linked „with their systemless urbanisation“ or not solving and refusing to provide opportunities to settle, accommodate a number of labour force resulted problems and consequences, with which according to the Czech authors not only the Roma minority, but the entire society is still striving.